

Klaipėdos krašto atplėšimas nuo Lietuvos 1939 metais – Antrojo pasaulinio karo katalizatorius?

II dalis

Dr. Arūnas Vyšniauskas

Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras

✉ arunas.vysniauskas@genocid.lt

Tęsiant žurnalo „Genocidas ir rezistencija“ Nr. 57 publikuotoje pirmoje straipsnio dalyje pradėtą tyrimą, šioje antroje dalyje dėmesys sutelkiamas į Didžiosios Britanijos „Stop Hitler“ politikos pradžią 1939 m. kovo mėnesio antroje pusėje, akcentuojant pastangas plėsti tarptautinę antihitlerinę koaliciją. Atskleidžiama, kad Hitlerio ikikarinio sustabdymo Europoje koalicijos formavimo pagreitėjimas sinchroniškai sutapo su kelias dienas 1939 m. kovo mėnesio paskutinę dekadą (ypač kovo 20–26 d. savaitę) pasaulio dėmesį prikausčiusia situacija dėl Klaipėdos krašto, ir tai, pasak tuometinės spaudos publikacijų anglų kalba, buvo tarpusavyje susiję. Išryškinama ypatinga Lenkijos pozicija dėl dalyvavimo „Stop Hitler“ koalicijoje, susiejant tai su nervinga Varšuvos reakcija į Klaipėdos krašto atplėšimą nuo Lietuvos. Tuometinei vokiečių propagandai, kaip rodo Vakarų angliškai kalbančių šalių spaudos analizė, nepavyko įtikinti užsienio šalių opinijos apie neva savanorišką Lietuvos vyriausybės sprendimą atiduoti Klaipėdos kraštą, esą pati Lietuva nutarė atsikratyti jai bereikalingo teritorinio balasto ir pan., tarsi tai būtų įvykę be Vokietijos grasinimų panaudoti jėgą prieš mažą kaimyninę šalį. Straipsnyje taip pat pateikiama faktinė medžiaga, atspindinti JAV Baltųjų rūmų poziciją nepripažinti Klaipėdos krašto absorbavimo į Vokietijos Reichą teisėtumo. Pažymima, kad jau 1939 m. kovo mėnesio pabaigoje Amerikos žiniasklaidoje atsirado įžvalgių analitinių vertinimų ir prognozuota, jog Čekoslovakijos destrukcija ir Klaipėdos krašto prijungimas prie Vokietijos yra tik preliudija į tolesnę Hitlerio ekspansiją Rytų kryptimi ir būsimą susidūrimą su Vakarų demokratijomis. Būtent taip ir atsitiko, ir tai lėmė Antrojo pasaulinio karo pradžią. Išskiriamos kai kurios tolesniam tyrimui aktualios problemos, susijusios su Molotovo–Ribentropo pakto geneze bei kitomis Antrojo pasaulinio karo ištakomis.

Reikšminiai žodžiai: Klaipėdos kraštas, Antrojo pasaulinio karo genezė, Baltijos šalys, Vokietija, Lenkija, SSRS, Didžioji Britanija, JAV, „Stop Hitler“, antihitlerinė koalicija, 1939.

Įvadas

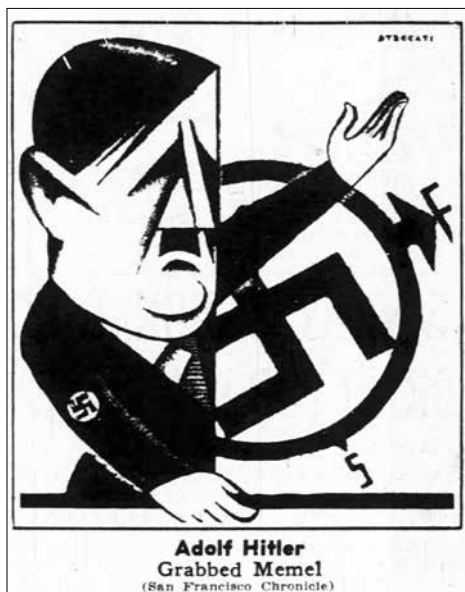
Per tryliką mėnesių nuo 1938 m. kovo NS Vokietija iš viso prisijungė keturias teritorijas: Austriją, Čekoslovakijos Sudetų kraštą, Bohemiją ir Moraviją, Lietuvos Klaipėdos kraštą, šioje eilėje tapusį būtent ketvirtuoju¹. Austrija, Sudetai ir Klaipėdos kraštas buvo prijungti tiesiogiai prie Reicho, o Bohemija ir Moravija – kaip protektoratas. Jeigu dar prisimintume 1935 m. Vokietijos atgautą po Versalio sutarties prarastą Saro kraštą, tai Klaipėdos kraštas tapo penktuoju bendroje Hitlerio įgytų (arba atgautų) teritorinių gabalų eilėje. Atgautomis Vokietijos teritorijomis reikėtų laikyti Saro kraštą ir Klaipėdos kraštą, o Austrijos ir Čekoslovakijos teritorijos prieš tai nebuvo 1871 m. įkurto Vokietijos Reicho dalimis, nes iki Čekoslovakijos susikūrimo priklausė Austrijos-Vengrijos imperijai. Visi šie Hitlerio teritoriniai laimėjimai 1935–1939 m. buvo pasiekti be karo veiksmų. Jei pažvelgtume į NS Vokietijos prarytas valstybes ar jų teritorines dalis, tai Lietuva buvo trečioji šioje eilėje – po Austrijos ir Čekoslovakijos.

9 pav. Anglijos dienraščio *Manchester Evening News* 1939 m. kovo 22 d. numeryje pateikta Hitlerio teritorinių laimėjimų chronologija, kurioje antraštinis „No. 5“ reiškia Klaipėdos krašto (*Memel-Land*) prijungimo prie Vokietijos įvykusį eiliškumą⁹⁷.

⁹⁷ „No. 5“, *Manchester Evening News* (Manchester, Great Britain), March 22, 1939, p. 1.

1939 m. kovo paskutinę dekadą Amerikos spaudoje pasirodė ne viena karikatūra, kurioje figūruoja *Lithuania* ir / ar *Memel*, arba tai yra numanoma. Antai *St. Louis Globe-Democrat* 1939 m. kovo 26 d. paskelbtoje karikatūroje matome iš apskritimo su svastika išeinančią rodyklę su pažymėta raide E, kas angliškai reiškia *East*, t. y. Rytai. Būtent ta kryptimi ir rodo ranką iškėlęs stilizuotas Hitleris, o užrašas po karikatūra skelbia: „Adolfas Hitleris užgrobė Mėmelį.“

10 pav. Amerikiečių dailininko Hugo Stekati (*Hugo Steccati*), bendradarbiavusio su dienraščiu *San Francisco Chronicle*, karikatūra, perspausdinta laikraštyje *St. Louis Globe-Democrat*, 1939 m. kovo 26 d.⁹⁸

Arba štai dienraštyje *San Francisco Chronicle* 1939 m. kovo 22 d. paskelbtoje karikatūroje pavaizduotas iš aukščiau žemyn atšliaužęs svastikomis raštuotas smauglys su Hitlerio galva, jau prarijęs Austriją ir Čekoslovakiją ir besitaikantis praryti iš baimės sustingusį zuiką. Šis nėra įvardytas šalies pavadinimu, tačiau tos dienos laikraščio numerio skaitytojams turėjo kilti mažai abejonių, kad turima omenyje arba Lietuva, nuo kurios atplėšiamas Klaipėdos kraštas, arba – išsigandusi Lenkija. Pagrindinė tos dienos pirmojo puslapio antraštė didžiosiomis storomis raidėmis iš karto po laikraščio pavadinimu skelbė: „Lenkai bijo Hitlerio veiksmų, kadangi Mėmelis bus atiduotas naciams!“⁹⁹

⁹⁸ "Adolf Hitler Grabbed Memel", *St. Louis Globe-Democrat* (St. Louis, Missouri, USA), March 26, 1939, Sunday Morning, Part Three, p. 1C.

⁹⁹ "Poles Fear Hitler Drive As Memel Give Up To Nazis!", *San Francisco Chronicle* (San Francisco, California, USA), March 22, 1939, p. 1.

11 pav. 1939 m. kovo 22 d. dienraštyje *San Francisco Chronicle* paskelbta dailininko Kloido Džonatano Svaigerto (*Cloyd Jonathan Sweigert*) karikatūra su užrašu ir klausukiu „Kas kitas?“¹⁰⁰

Po Hitlerio atėjimo į valdžią 1933 m. Vokietija sparčiai ėmė didinti savo karinį potencialą, o esminiai šuoliai karo link įvyko būtent 1939 m., po to, kai Vokietija demontavo likusią jau po Sudetų atplėšimo Čekoslovakiją ir likvidavo Klaipėdos kraštą, jo teritoriją teisine administracine prasme grąžindama Rytų Prūsijos Gumbinės valdymo sričiai Reicho sudėtyje. Tiesioginės 1939 m. kovo mėn. įvykių pasekmės privertė Europą atsisakyti svarstymų apie jau prarastas teritorijas ir sutelkti dėmesį į likusių valstybių vientisumo išsaugojimą. Tokios mažos nacifikuotos teritorijos kaip Mėmelis, pasak amerikiečių istoriko N. Liutkės, tapo mažiausiu rūpesčiu, ir tai atitiko Hitlerio intencijas ir viltis¹⁰¹.

Su pastaruoju apibendrinimu galima sutikti tik iš dalies, mat amerikiečių istorikas vis dėlto nenaudojo rusiškų šaltinių, neatsižvelgė į tai, kad Vokietijos Reichas, užėmęs Klaipėdos kraštą, geografiškai priartėjo prie Rusijos, o tai Maskvai sukėlė nemažų rūpesčių. Taip pat ir Varšuva buvo susirūpinusi dėl Klaipėdos krašto problemos atomazgos, kuri Lenkijai, turėjusiai ilgą sieną su Lietuva ir vokišką Dancigą „freištata“ kaip geopolitinę problemą, nieko gero nežadėjo.

¹⁰⁰ "Who's Next?", *Ibid.*, March 22, 1939, p. 14.

¹⁰¹ Nathaniel Lutke, "The Memel Problem": German Memelland in the History World War II with an Aim to its Proper Placement", *Fairmount Folio: Journal of History*, Vol. 14 (2012), p. 71.

Ilgokai Vokietijos brandintas Klaipėdos krašto atplėšimas nuo Lietuvos tapo įvykusiū faktu, o įsigilinimas į jo pasekmes leidžia geriau suprasti tolesnių įvykių Europoje paspartėjimą. Iš karto po Hitlerio apsilankymo Klaipėdoje žymus JAV žurnalistas, *The Washington Post* straipsnių autorius, kurio reguliarias tarptautinių įvykių apžvalgas publikavo daugelis Amerikos laikraščių, Barnetas Noveris (*Barnet Nover*) Čekoslovakijos destrukcijoje ir Mėmelio aneksijoje įžiūrėjo logišką preliudiją į tolesnę Vokietijos ekspansiją rytų kryptimi ir į neišvengiamą jos susidūrimą su Vakarų Europos demokratijomis¹⁰².

Taigi, tuometinėje žiniasklaidoje anglų kalba, apibūdinant Hitlerio įvykdytą Mėmelio aneksijos kazusą, nors ir neteko užtikti katalizatoriaus termino, tačiau galima sutikti metaforiškai panaudotą muzikinį terminą „preliudija“. Jis reiškia instrumentinę muzikinę formą – įvadą į didesnį muzikos kūrinį. O jei žiūrėtume į tą „preliudiją“ perkeltine prasme, tai nepraėjus nė pusei metų taip ir atsitiko, kaip prognozavo minėtas B. Noveris: 1939 m. rugsėjo 1 d. Vokietijos kariuomenė, užpuldama Lenkiją, pajudėjo toliau į rytus, o rugsėjo 3 d. dėl to Anglija ir Prancūzija, didžiausios demokratinės valstybės Vakarų Europoje, paskelbė karą Vokietijai.

Vakarų šalių angliškoje spaudoje jau nuo 1939 m. rugsėjo pasirodė straipsnių, kuriuose prasidėjusio Antrojo pasaulinio karo ištakos buvo siejamos ne tik su tarptautinėmis peripetijomis dėl Lenkijos, bet ir su Vokietijos įvykdytu Mėmelio klausimo sprendimu 1939 m. kovą, tačiau šių publikacijų, pasirodžiusių periodinėje spaudoje po 1939 m. rugsėjo 1 d., nagrinėjimas būtų jau atskiro tyrimo reikalas.

Dabartinė tarptautinė situacija, kai kaupiasi globalinio karo debesys, o tas pats didžiausias karas dar neprasidėjo, bet jam jau reikia ruoštis, vėl kažkiek primena 1939-uosius iki tų metų rugsėjo 1 d. Visai neseniai tokio pobūdžio palyginimą pateikė JAV gynybos sekretorius Pitas Hegsetas (*Pete Hegseth*), 2025 m. lapkričio 7 d. kalbėdamas Nacionalinėje karo kolegijoje susirinkusiems karo pramonės atstovams ir aukšto rango kariškiams: „Tai yra 1939-ųjų momentas“ (angl. *This is a 1939 moment*)¹⁰³. Tokios nūdienos nuotaikos ir politikų kalbos tik padidina atlikto tyrimo aktualumą atskleidžiant 1939 m. tvyrojusio artėjančio didelio karo atmosferą, atsispindėjusią to meto periodinėje spaudoje.

Antroje straipsnio dalyje išnašų numeracija pradedama nuo 97-os, t. y. tęsiant eiliškumą pagal pirmą straipsnio dalį. Analogiškai pasielgta ir su iliustracijų (laikraščių antraščių bei straipsnių iškarpų, karikatūrų) numeracija, straipsnio antroje dalyje jas pradedant nuo 9-os. Amerikiečių naujienų agentūrų sutrumpinimai (*AP*, *UP*) vartojami kaip ir pirmoje straipsnio dalyje. Gale pateikiamas šaltinių ir literatūros sąrašas yra bendras abiem straipsnio dalims.

¹⁰² Barnet Nover, „Why Hitler Struck At This Time“, *Pittsburgh Post-Gazette* (Pittsburgh, Pennsylvania, USA), March 24, 1939, p. 4; Barnet Nover, „Memel Gives Hitler Club“, *Buffalo Evening News* (Buffalo, N. Y., USA), March 24, 1939, p. 4.

¹⁰³ P. Hegseto kalbos videoįrašas prieinamas YouTube interneto platformoje: „Secretary of War speaks at the war college“, *Department of War*, Nov. 7, 2025, <<https://www.youtube.com/watch?v=VlDlndPwJI>>.

Britai suskubo kurti tarptautinę antihitlerinę koaliciją, kai „Vokietija ėjo į Mėmelį“

Po Pirmojo pasaulinio karo Vokietija Baltijos jūroje prarado du uostus – Dancigą ir Mėmelį. 1939 m. kovo 22–23 d. pastarąjį Vokietija atsiėmė, o dėl Dancigo kovo 21 d. Ribentropas Berlyne Lenkijos pasiuntiniui Lipskiui aiškiai pasakė, kad jis anksčiau ar vėliau „bus mūsų“. Aiškėjant tarptautinei situacijai ir Lenkijos nenorui nusileisti Vokietijos teritoriniams reikalavimams, fiureris, ilgai nelaukdamas po vokiečiams sėkmingos Mėmelio sugrąžinimo į Reichą operacijos, įsakė karinei vadovybei paspartinti Lenkijos užpuolimo planą, įgavusį kriptonimo *Fall Weiss* („Baltasis atvejis“) pavadinimą.

Tas karo su Lenkija planas Vokietijoje, kaip rodo lenkų istorikų tyrimai, slapta imtas ruošti jau 1938 m. spalio mėnesį. Dėl to dabartinėse lenkiškose enciklopedijose rašoma, jog *Fall Weiss* buvo parengtas 1938–1939 m.¹⁰⁴ Galutinis sprendimas ruošti karui su Lenkija su iš to išplaukiančiomis galimomis pasekmėmis Berlyne vis tik buvo priimtas Hitleriui sugrįžus iš Klaipėdos ir jo pasirašytas 1939 m. balandžio 11 d.¹⁰⁵, t. y. po to, kai „Memellando“ teritorija, atskirta nuo Pirmąjį pasaulinį karą pralaimėjusios Vokietijos, po dvidešimties metų pertraukos vėl buvo sugrąžinta Reichui.

Kadangi Lenkija jau 1939 m. kovo 21–23 d. aktyviai ir nervingai reagavo į Klaipėdos krašto atplėšimo nuo Lietuvos procesą, Berlyne imta staigiau suvokti, kad dėl Vokietijos teritorinių reikalavimų Lenkijos atžvilgiu neatidėliotinai tampa neišvengiamas rimtas karinis susidūrimas, o tam dar reikėjo būtino laiko pasiruošti. Be to, kilus pasauliniam triukšmui dėl Vokietijos agresijos Čekoslovakijos ir Lietuvos atžvilgiu, paspartėjo antihitlerinės koalicijos formavimasis Europoje ir Berlyne norėta kiek apraminti tarptautinę opiniją. 1939 m. kovo 23 d. AP paskelbė apie gerai informuotos Vokietijos naujienų agentūros *Dienst Aus Deutschland* pranešimą, jog *Wilhelmstrasse* (taip populiariai buvo vadinama Vokietijos užsienio reikalų žinyba) ramiai žiūri į tolesnę įvykių raidą Europoje, indikuodama pauzę kanclerio Hitlerio žygiuose, nors Dancigo ir Lenkijos koridoriaus klausimas išlieka aktualus¹⁰⁶. Užsienio žiniasklaidoje tai teisingai suprasta, kad Vokietija neatsisako tolesnių teritorinių siekių, tačiau savo ekspansijoje darys operatyvinę pauzę.

Europoje neišvengiamai ėmė artėti naujasis karas, o supratimas apie tai tik didėti. Žinoma, *Fall Weiss*, pagal kurį Vokietijos kariuomenė turėjo būti pasiruošusi karui su Lenkija ne vėliau kaip 1939 m. rugsėjo 1 d., buvo slaptas planas, bet Čekoslovakijos valstybės

¹⁰⁴ „Fall Weiss“, *Encyklopedia PWN*, <<https://encyklopedia.pwn.pl/encyklopedia/Fall%20Weiss.html>>.

¹⁰⁵ Robert M. Kennedy, *The German Campaign in Poland (1939)*, Washington, D. C., Department of the Army (April 1956, Department of the Army Pamphlet No. 20–255), p. 39–40.

¹⁰⁶ „Suggest Hitler May Be Planning Period Of Quiet“, *Owen Sound Daily Sun-Times* (Owen Sound, Canada), March 23, 1939, Last Edition, p. 6.

destrukcija ir Klaipėdos krašto atplėšimas nuo Lietuvos pasauliui akivaizdžiai parodė, kad Hitleris nesilaiko anksčiau viešai duotų pažadų ir kad nėra čia ko laukti kitiems tikintis, jog Europoje toliau bus ramu. Amerikos žiniasklaidoje tuo klausimu buvo rašoma pesimistiniu tonu. Antai teigta, kad, Hitleriui susigražinus Mėmelį, tai gali būti Lietuvos pabaigos pradžia, panašiai kaip Miunchenas tapo Čekoslovakijai¹⁰⁷. Čia turėtas omenyje 1939 m. rugsėjo 30 d. Miunchene Didžiosios Britanijos, Prancūzijos, Vokietijos ir Italijos pasirašytas susitarimas, pagal kurį nuo Čekoslovakijos buvo atplėšti vokiečių dominuojami Sudetai ir prijungti prie Vokietijos Reicho. O tai pasirodė tik įžanga į okupaciją ir kitus teritorinius pakeitimus, nes 1939 m. kovo viduryje Čekoslovakijos apskritai nebeliko žemėlapyje.

1939 m. kovo mėnesio antroje pusėje oficialusis Londonas buvo priverstas keisti savo strategiją ir atsisakyti vadinamosios *appeasement* (nuraminimo) politikos, nors vyriausybės vadovui Neviliui Čemberlenui (*Neville Chamberlain*) buvo nepatogu pripažinti anksčiau klydus. Kovo 17 d. atvykęs į Birminghemo unionistų asociacijos metinį suvažiavimą, premjeras vietoj tradicinės kalbos darbo, finansų ir socialiniais klausimais, reaguodamas į naują Hitlerio agresiją ir faktinę Čekoslovakijos valstybės likvidavimą, kalbėjo susitelkdamas į paaštrėjusią tarptautinę padėtį ir būtinumą tinkamai į tai reaguoti. Sulaukęs kritikos spaudoje už savo ankstesnę politiką, kurios rezultatas buvo 1938 m. Miuncheno sutartis ir jos pasekmės, Čemberlenas bandė teisintis. Jis tvirtino, kad Miuncheno sutartis nebuvo jau tokia bloga, tačiau Hitleris nesilaikė savo anksčiau duotų pažadų ir tą sutartį sulaužė. Ką konkrečiai turėtų daryti Londonas, britų vyriausybės vadovas tada nepasakė, išskyrus abstrakčias frazes apie laisvės ir demokratijos gynimą bei būtinumą telkti tarptautines jėgas prieš Vokietiją Europoje ir net už jos ribų.

„Kalboje liko neatsakyti klausimai, kokia bus Britanijos vyriausybės politika ateityje? Kiek toli vyriausybė pasirengusi eiti, kad išvengtų karo?“ – konstatavo Baltimorės laikraščio *The Sun* korespondentas¹⁰⁸. Daugelio šalių spauda teisingai suprato ir interpretavo tą per radiją ištransliuotą, o po to ir spaudoje pasirodžiusią kalbą, jog Čemberlenas išmeta *appeasement* politiką už borto, tačiau ką jam daryti toliau, kai net savoje partijoje nepatenkinti konservatorių politikai ėmė murmėti ir brandinti premjero pakeitimo klausimą dėl jo žlugusios strategijos Hitlerio Vokietijos atžvilgiu?

1939 m. kovo 18–22 d. tokiomis sąlygomis ir po to Čemberleno vyriausybė ėmėsi demonstratyvių iniciatyvų ir darė konkrečius politinius ėjimus, kurie reiškė jau naują politinę strategiją. Ją stengtasi plačiai iškomunikuoti žiniasklaidoje tiek užsienio, tiek vidaus politikos sumetimais. Šeštadienio vakare (kovo 18 d.) įvyko operatyviai sušauktas ekstraordinarinis britų vyriausybės posėdis. Jame nuspręsta konsultuotis su Prancūzija, JAV,

¹⁰⁷ "Hitler's Timing", *The Free Lance-Star* (Fredericksburg, Virginia, USA), March 27, 1939, p. 4.

¹⁰⁸ Paul W. Ward, "Two Views Of Premier's Speech Are Held In London Circles", *The Sun* (Baltimore, Maryland), March 18, 1939, p. 1.

Sovietų Rusija ir britų dominijomis dėl suvienyto fronto prieš Vokietijos „maršą į Rytus“¹⁰⁹. Kovo 20-osios naktį dvi valandas vėl posėdžiavęs britų kabinetas svarstė susidariusią situaciją, kai jau buvo žinoma, kad „naciai“ Berlyne ir Mėmelyje atvirai kalba, jog kitas Hitlerio ėjimas bus autonominio Mėmelio krašto atskyrimas nuo Lietuvos ir galbūt bandymas paimti Dancigą ir „Lenkų koridorį“. Tokiomis sąlygomis nutarta britams neatidėliotinai bendrai veikti su Rusija¹¹⁰. O tai jau buvo naujas momentas britų ir sovietų santykiuose, nes prieš tai Londonas ilgai ignoravo komunistinės Rusijos diplomatinės pastangas tapti aktyviu žaidėju Europos politikoje.

Naujoji politika žurnalistų spaudoje dažnai buvo įvardijama „Stop Hitler“ deriniu kartu su kitais žodžiais: „*Stop Hitler*“ *Pact*, „*Stop Hitler*“ *bloc*, „*Stop Hitler*“ *front*, „*Stop Hitler*“ *drive*, „*Stop Hitler*“ *plan*, „*Stop Hitler*“ *alliance*, *movement to „Stop Hitler“*, „*Stop Hitler*“ *campaign*, „*Stop Hitler*“ *program*, „*Stop Hitler*“ *combination* ir pan. Kartais spaudoje anglų kalba vartotas ir *Halt Hitler* žodžių derinys. Laikraščių redakcijose dirbė žmonės nestokojo išradingumo suteikdami straipsniams pavadinimus. Antai viename iš jų skaitome antraštę, kurioje vartojamas Hitlerio vardas Adolfas: „Rusija pasirengusi prisijungti prie kovos su Adolfu.“¹¹¹

Frazė „Stop Hitler“ spaudoje buvo žinoma ir anksčiau, tačiau po 1938 m. Miuncheno susitarimo Vakarų šalyse vis dar pleveno viltys, kad Hitleris apsiribos tik Čekoslovakijos vokiškai kalbančių Sudetų aneksija. Darant jam dalines nuolaidas, neva buvo galima vokiečių fiurerį sustabdyti. Tačiau nuo 1939 m. kovo vidurio vokiečiai nusimetė kaukes ir tapo akivaizdu, kad Hitleris ketina judėti agresyviai, ypač rytų kryptimi, ko jis ilgalaikėje perspektyvoje ir neslėpė savo knygoje „*Mein Kampf*“¹¹².

Praejus vos kelioms dienoms po Čekoslovakijos destruktijos, Vakarų šalių žiniasklaidoje pasirodė ryškesni signalai dėl greitos Mėmelio klausimo atomazgos Vokietijos naudai. 1939 m. kovo 19 d. daugelyje Amerikos laikraščių pasirodė kovo 18 d. iš Berlyno išsiųstas AP užsienio korespondento Liuiso P. Lochnerio (*Louis Paul Lochner*) straipsnis, kuriame svarstant, koks bus kitas Hitlerio teritorinės ekspansijos ėjimas, kaip labiausiai tikėtinas nurodomas „Mėmelio anšliusas“¹¹³. O kovo 20 d. tuo klausimu Ribentropas pasikalbėjo su Urbšiu, ir tai Vakarų angliškoje spaudoje buvo įvertinta kaip Vokietijos spaudimas Lietuvai

¹⁰⁹ Frederick Kuh, "U. S. To Be Asked To Join Front Against Nazis", *The Knoxville News-Sentinel* (Knoxville, Tennessee, USA), March 19, 1939, Sunday Morning Home Edition, p. 1.

¹¹⁰ Frederick H. Kuh, "British Call On 8 Powers To Join 'Stop Hitler' Plan", *Daily News* (New York, USA), March 21, 1939, p. 3.

¹¹¹ "Russia Ready To Join Drive Against Adolf", *Republican Northwestern* (Belvidere, Illinois, USA), March 21, 1939, p. 1.

¹¹² Joachim Tauber, Silvija Pocyte, „Įvadinis žodis“, *Acta Historica Universitatis Klaipedensis*, t. 21 (2010): *Klaipėdos krašto aneksija 1939 m.: politiniai, ideologiniai, socialiniai ir kariniai aspektai*, p. 5.

¹¹³ Louis P. Lochner, "Hitler's Aim: to Return All European Germans to Reich", *Sunday World-Herald* (Omaha, Nebraska, USA), March 19, 1939, p. 1, 8; [Louis P. Lochner], "New Economic Domination Is Seen As Hitler Plan", *The Arizona Republic* (Phoenix, Arizona, USA), March 19, 1939, Sunday Morning, p. 3; ir kt.

dėl Klaipėdos krašto atidavimo, kovo 20–21 d. apie tai pranešant laikraščių pirmuosiuose puslapiuose.

Tomis kovo dienomis, kai Vokietija savais metodais forsuočiai sprendė Klaipėdos krašto klausimą, Didžiojoje Britanijoje atvirai imta skelbti Hitlerio sustabdymo idėją, kurią imta svarstyti bei realizuoti energingiau. Tai atspindėjo ir spauda abiejose Atlanto pusėse.

12 pav. JAV mieste Majamyje leisto dienraščio *Miami Daily News* 1939 m. kovo 21 d. pirmojo puslapio viršus. Virš laikraščio pavadinimo matyti užrašas didžiosiomis raidėmis anglų kalba per visą puslapį: „BRITANIJA GREITINA ANTI-HITLERIO PLANĄ“¹¹⁴. Tame pačiame puslapyje rašoma, kad Mėmelis, atrodo, pereis Vokietijai¹¹⁵.

Amerikiečių naujienų agentūros *UP* korespondento Londone Frederiko Kuho (*Frederick Kuh*) straipsnyje, datuotame 1939 m. kovo 22 d., buvo pateikta vertingos informacijos ir įžvalgų apie kitų valstybių reakciją į karštus įvykius dėl Klaipėdos¹¹⁶. Iš amerikiečių korespondento teksto, kurį atspausdino daugelis JAV laikraščių, matyti, kad Lenkija, Didžioji Britanija, Prancūzija, Rusija (taip tada spaudoje dažnai vadinta SSRS) buvo sunerimusios dėl Hitlerio forsuojamo Klaipėdos krašto prijungimo prie Vokietijos. Minėtas F. Kuhas jau pačioje straipsnio pradžioje atkreipė dėmesį į tai, kad Hitlerio „maršas į rytus“ privertė britų vyriausybę sparčiau veikti siekiant sudaryti karinį aljansą tam, kad sustabdytų galimą tolesnę Hitlerio agresiją¹¹⁷.

Didėjanti hitlerinės Vokietijos grėsmė vertė Londoną atsakyti kai kurių ankstesnių antikomunistinių skrupulų ir pasisukti veidu į Maskvą, ieškant galimybių bendromis jėgomis su ja tartis dėl „Stop Hitler“ veikimo plano. Atsižvelgdama į tai, kad Vokietija ruošiasi aneksuoti Baltijos jūros pakrantėje esantį Mėmelį, Didžiosios Britanijos vyriausybė 1939 m. kovo 22 d. posėdyje nusprendė kuo skubiausiai sukurti karinį ir politinį valstybių bloką, kuris sustabdytų tolesnę Vokietijos ekspansiją¹¹⁸.

¹¹⁴ „Britain Speeds Anti-Hitler Plan“, *Miami Daily News* (Miami, Florida, USA), March 21, 1939, p. 1.

¹¹⁵ „Britain Seeks To Forge A Ring Of Guns“, *Ibid.*, p. 1.

¹¹⁶ Frederick Kuh, „Proposal For 4 Power Block Strikes Snag“, *The Daily News-Times* (Neenah-Menasha, Wisconsin, USA), March 22, 1939, p. 1.

¹¹⁷ *Ibid.*

¹¹⁸ „Enforced Consent Given By Lithuania to Nazis To Seize Memelland“, *The Brantford Expositor* (Brantford, Ontario, Canada), March 22, 1939, p. 2.

13 pav. Amerikiečių naujienų agentūros AP 1939 m. kovo 22 d. parengto ir publikuoto straipsnio fragmentas, skirtas Mėmelio klausimui ir britų vyriausybės nutarimui kuo skubiau formuoti valstybių bloką siekiant sustabdyti tolesnę Vokietijos ekspansiją¹¹⁹.

1939 m. kovo 23 d. *San Francisco Chronicle* atspausdino karikatūrą, vaizduojančią svastika pažymėtą Vokietijos erelį, naguose nešantį avalę su užrašu *Memel* link uolos su jau sudorotos ankstesnės aukos griaučiais. Apačioje ganosi avys, vaizduojančios atskiras šalis. Užrašas po karikatūra skelbia: „Viena po kitos!“ Šia karikatūra iliustruojamas šalia esantis straipsnis, kuriame teigiama, kad nė viena atskirai paimta šalis, išskyrus Ameriką, dabartinėje situacijoje nėra saugi, o realią šalių apsaugą tegali užtikrinti kolektyvinis saugumas¹²⁰.

14 pav. Amerikiečių dailininko Kloido Džonatano Svaigerto karikatūra, 1939 m. kovo 23 d. publikuota dienraštyje *San Francisco Chronicle*¹²¹.

¹¹⁹ "Britain May Summon Council of League of Nations Over Moves", *Ibid.*, March 22, 1939, p. 2.

¹²⁰ Chester Rowell, "Collective Security Only Real Safety", *San Francisco Chronicle* (San Francisco, California, USA), March 23, 1939, p. 14.

¹²¹ "One by One!", *San Francisco Chronicle* (San Francisco, California, USA), March 23, 1939, p. 14.

Tiesa, greitai išaiškėjo, kad Amerika, nors ir nepritarė agresyviai Hitlerio politikai, netgi ją pasmerkė dėl Čekoslovakijos destruktijos, neplanuoja tiesiogiai įsikišti į Europos reikalus. O Didžiosios Britanijos parlamente nors ir buvo pasakyta, kad Lietuva buvo priversta atiduoti Klaipėdos kraštą grasinant Vokietijai, tačiau Londonas oficialiai dėl to nepareikšė protesto kaip Čekoslovakijos destruktijos atveju.

Vis dėlto tomis kovo dienomis išryškėjusi naujosios britų politikos esmė buvo ne nuolaidžiauti, ne apsiriboti moraliniu agresoriaus pasmerkimu, bet sukurti naują karinio-politinio pobūdžio valstybių koaliciją, kuria būtų siekiama sustabdyti tolesnę Vokietijos agresiją, puoselėjant viltį, kad Hitleris bus išsigandęs ir neis grobti aiškiai nevokiškų teritorijų. Buvo pradėti preliminarūs diplomatiniai žingsniai siekiant kurti karinius-politinius aljansus, kuriuose dalyvautų Anglija, Prancūzija ir Lenkija, bandant pritraukti Sovietų Sąjungą, tuo metu užsienyje dažnai vadintą tiesiog Rusija. Tai turėjo sudaryti antihitlerinės koalicijos pagrindą.

Nacionalsocialistinės vokiečių darbininkų partijos propagandos štabo vadovas Eugen Hadamovskis (*Eugen Hadamovsky*) prieš pat Antrojo pasaulinio karo pradžią savo išleistoje knygoje apie aktualius pasaulinius įvykius, baigdamas jų aptarimą paskutiniame skyriuje apie Hitlerio nulemtą Mėmelio klausimo sprendimą, pažymėjo, kad „kovo 20–21 d. anglų karingumas pasiekė aukštumą, kai Anglija bandė kariniu požiūriu apsupti Vokietiją derybomis Maskvoje, Varšuvoje, Bukarešte, Paryžiuje ir Vašingtone“¹²².

Vadinasi, Klaipėdos krašto perdavimo Vokietijai karštos aktualijos, atsidūrusios pasaulinės žiniasklaidos dėmesio centre, sinchroniškai sutapo su anglų karingumo pakilimu ir tarptautinės diplomatijos suaktyvėjimu. Kaip minėta šio straipsnio pirmoje dalyje, jau 1939 m. kovo 21 d. britų vyriausybė Prancūzijai, Rusijai ir Lenkijai pateikė deklaracijos projektą, kuriame buvo siūloma visoms keturioms valstybėms betarpiškai konsultuotis bet kokios tolesnės agresijos atveju. Lenkija, turėjusi savų nuogastavimų dėl bendros keturių šalių deklaracijos kuriant bloką prieš Vokietiją, vis tik dvejavo¹²³. Jau kovo 22 d. Amerikos spaudoje pasirodė AP korespondento F. Kuho straipsnis, kuriame reiškiamas mintis, kad konsultacinis keturšalis paktas gali apsiriboti tik trimis didžiosiomis valstybėmis: Britanija, Prancūzija ir Sovietų Rusija¹²⁴. Tokiomis sąlygomis Prancūzija ėmėsi iniciatyvos bandydama pritraukti svyruojančią Lenkiją į Prancūzijos, Didžiosios Britanijos ir Sovietų Rusijos suvienytą frontą prieš Vokietiją¹²⁵.

¹²² Eugen Hadamovsky, *Weltgeschichte im Sturmschritt: Hitlers Marsch nach Wien, Prag und Memel*, München: Zentralverlag der NSDAP, 1939, 3. Auflage, S. 347.

¹²³ „British Plan For Stop-Hitler Bloc Hits Snag“, *The Chattanooga News* (Chattanooga, Tennessee, USA), March 22, 1939, p. 1.

¹²⁴ Frederick Kuh, „Poland Fears British Plan Is Too Weak“, *The Bend Bulletin* (Bend, Oregon, USA), March 22, 1939, Wednesday Afternoon [Edition], p. 1.

¹²⁵ „France Takes Lead In Persuading Poland“, *The Selma Times-Journal* (Selma, Alabama, USA), March 23, 1939, p. 7.

Vis dėlto Lenkija prisidėti nesutiko. Amerikos spaudoje tokia naujiena, remiantis šaltiniais iš Londono, pasirodė jau 1939 m. kovo 22 d. naujienų agentūros *International News Service* (toliau – *INS*)¹²⁶ pranešime. Vėlesni pranešimai, remiantis Varšuvos autoritetingų politinių sluoksnių informacija, tai patvirtino¹²⁷. Atsisakymą Lenkijai pasirašyti keturšalę deklaraciją Lenkijos ambasadorius Didžiojoje Britanijoje Edvardas Račynskis (*Edward Bernard Raczyński*) britų užsienio reikalų sekretoriui lordui Halifaksui (*Viscount Halifax*) Londone oficialiai pranešė 1939 m. kovo 24 d. 6 val. vakaro¹²⁸.

Kaip jau yra atskleista istoriografijoje, Varšuva siekė būti vienodai atitolusi ir nuo Berlyno, ir nuo Maskvos, balansuoti tarp Vokietijos ir SSRS¹²⁹. Suėjimas su pastarąja į bendrą koaliciją, lenkų diplomatijos požiūriu, būtų pažeidęs šį principą. Be to, kaip buvo teigiama *UP* pranešime, Lenkija siekė tvirto karinio įsipareigojimo, kuris užtikrintų jai trijų didžiųjų valstybių apsaugą, jeigu ji pasirašytų kokią nors deklaraciją, kuri galėtų išprovokuoti Vokietijos priešišumą¹³⁰. O keturšalis deklaracijos pasirašymas būtų reiškęs tik įsipareigojimą konsultuotis, bet ne bendrus karinius įsipareigojimus. Be to, užsienio spauda ne vienoje publikacijoje pažymėjo Lenkijos nepasitikėjimą Sovietų Sąjunga. Buvo atkreiptas dėmesys į tai, kad Vokietija po Čekoslovakijos išardymo ir Klaipėdos krašto prisijungimo apsupo Lenkiją iš trijų pusių, o iš ketvirtos buvo Sovietų Sąjunga, ir tai leido konstatuoti, kad Lenkija turi konfrontuoti su nacizmu iš trijų pusių, o iš ketvirtos pusės – su komunizmu¹³¹.

Jau 1939 m. kovo 25 d. Amerikos spaudoje pasirodė vertinimų, kad Hitleris gali džiaugtis preliminarine pergale susidūręs su prieš jį nukreiptu Europos šalių „Stop Hitler“ kurtu frontu. Lenkija atsisakė pasirašyti pagal Londono pasiūlytas sąlygas „konsultacinį paktą“ prieš būsimą vokiečių agresiją, bet iškėlė savo reikalavimus, o kitos Rytų Europos šalys, išskyrus Rusiją, šaltai reagavo į britų pasiūlymą¹³².

Nors minėta keturšalė antihitlerinė konsultacinio pobūdžio koalicijos sutartis nebuvo pasirašyta, bet britų, sovietų, prancūzų ir lenkų diplomatiniai pokalbiai dėl „Stop Hitler“ politikos suintensyvėjo ir tas suintensyvėjimas spaudoje išryškėjo kaip tik tomis dienomis, kai sprendėsi Klaipėdos klausimas. Amerikiečių spaudoje netgi pasirodė

¹²⁶ "Russia Agrees and Poland Refuses to Sign Draft of British Paper", *The Victoria Advocate* (Victoria, Texas, USA), March 22, 1939, Wednesday Afternoon [Edition], p. 1.

¹²⁷ "Poland Out Stop Hitler Bloc", *Madera Daily Tribune* (Madera, California, USA), March 24, 1939, p. 1.

¹²⁸ "Poland Won't Join Bloc, Fears Reich", *San Francisco Chronicle* (San Francisco, California, USA), March 25, 1939, p. 1.

¹²⁹ Algimantas Kasparavičius, *Griūvanti taika: Lietuva didžiojoje politikoje 1934–1939 (1940)*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2021, p. 365–370.

¹³⁰ "Lithuania Bows To Nazi Demand For Baltic Area", *The Cincinnati Post* (Cincinnati, Ohio, USA), March 22, 1939, Late News Home Edition, p. 1.

¹³¹ "Hitler Occupies A Port In A Storm", *St. Petersburg Times* (St. Petersburg, Florida, USA), March 27, 1939, p. 14.

¹³² Albion Ross, "Day's Developments In Europe' Crisis", *San Francisco Chronicle* (San Francisco, California, USA), March 25, 1939, p. 1.

nuomonė, kad Vokietija, staigiai prisijungdama Klaipėdos kraštą, siekė išgąsdinti ir realiai išgąsdino Lenkiją, dėl to Varšuva nesiryžo sueiti į bendrą antihitlerinę koaliciją su Londonu, Paryžiumi ir Maskva¹³³.

4 E
THE SPRINGFIELD SUNDAY UNION AND REPUBLICAN, SPRINGFIELD, MASS., MARCH 26, 1939
Seizure of Memel Logical Retort to British Efforts to Form Stop-Hitler Coalition

15 pav. JAV mieste Springfilde leisto dienraščio sekmadieniniame 1939 m. kovo 26 d. numeryje atspausdinto straipsnio antraštė, kuria Mėmelio užgrobinimas įvardytas kaip logiškas atsakas į britų pastangas formuoti „Stop-Hitler“ koaliciją¹³⁴.

Šioje planuotoje europinėje koalicijoje prieš Hitlerį kariniu požiūriu ir savo resursais stipriausios neabejotinai buvo trys šalys – Anglija, Prancūzija ir Sovietų Sąjunga. Kai kuriose publikacijose, pavyzdžiui, AP 1939 m. kovo 21 d. pranešime, jos vadintos „didžiuoju trejetu“ (angl. *Big Three*)¹³⁵. Minėto UP korespondento Londone F. Kuho 1939 m. kovo 21 d. pranešime buvo nurodoma, kad būtent šios trys šalys esą susitarė dėl lyderystės kuriant koaliciją, o britų vyriausybė nusiuntė instrukcijas savo pasiuntiniams Lenkijoje, Rumunijoje, Bulgarijoje, Turkijoje, Jugoslavijoje ir Graikijoje, ragindama jas prisijungti prie deklaracijos, nukreiptos prieš agresyvią Vokietijos politiką¹³⁶. Tuo metu jau buvo žinoma, kad Vokietija pateikė Lietuvos vyriausybei ultimatumą dėl Mėmelio ir tas klausimas turėtų būti išsispręsti artimiausiomis dienomis¹³⁷.

Taigi Londone iš anksto tikėtasi net devynių Europos šalių koalicijos. Apie tai, kad į būsimą „Stop Hitler“ paneuropinę koaliciją norėta įtraukti minėtas šalis, vėliau pranešinėjo ir kitas UP korespondentas Londone, Vebas Mileris (*Webb Miller*)¹³⁸. Tai, kad norėta sutelkti jėgas prieš Hitlerį ne tik britams, prancūzams ir sovietams, bet dar apimti ir Lenkiją, Balkanų šalis ir Turkiją, neturėtų stebinti, nes, Londono požiūriu, dėl galimos Vokietijos agresijos šių šalių atžvilgiu jau buvo galima bendrai pasipriešinti kariniu požiūriu, keliant, beje, kaip vieną iš sąlygų, kad tos šalys būtų pasiryžusios ne tik ginti viena kitą, bet ir kovoti prieš Vokietiją, jei ši užpultų Angliją ar Prancūziją. Kaip matome, Baltijos šalys šiose

¹³³ Francis Regal, "Seizure of Memel Logical Retort", *Springfield Republican* (Springfield, Massachusetts, USA), March 30, 1939, p. 9.

¹³⁴ "Seizure of Memel Logical Retort to British Efforts to Form Stop-Hitler Coalition", *The Springfield Sunday Union and Republican* (Springfield, Massachusetts, USA), March 26, 1939, p. 4E.

¹³⁵ "Britain Seeks Signature Of Three Powers for "Stop Hitler" Declaration", *The Evening Tribune* (Albert Lea, Minnesota, USA), March 21, 1939, p. 11; "Big Three" Plan, *The Marion Star* (Marion, Ohio, USA), March 21, 1939, Home Edition, p. 7; ir kt.

¹³⁶ Frederick Kuh, "Big Powers Plan Action", *Daily Republican-Register* (Mount Carmel, Illinois, USA), March 21, 1939, p. 1.

¹³⁷ Frederick Kuh, "President Of France Visits Great Britain / Plans For Nine Power "Stop Hitler" Bloc Speeded", *The Daily News-Times* (Neenah-Menasha, Wisconsin, USA), March 21, 1939, p. 1.

¹³⁸ Webb Miller, "Stop Hitler Plans Progress", *The Vancouver Sun* (Vancouver, Canada), April 6, 1939, p. 1.

kombinacijose kaip antihitlerinės koalicijos galimos narės neregistravo, bet jos to nelabai ir siekė, jei prisimintume jų vyriausybių deklaruotą orientaciją į neutralitetą.

Vis dėlto Lietuvos atžvilgiu buvo jaučiamas tam tikras tarptautinis diplomatinis suaktyvėjimas, kai sprendėsi Klaipėdos krašto likimas. Bent jau taip galima susidaryti iš kai kurių spaudos publikacijų. Antai 1939 m. kovo 21 d. minėto F. Kuho straipsnyje rašyta, kad dar vienas Lenkijos ambasadoriaus vizitas į „Britų forin ofisą“ (Didžiosios Britanijos užsienio reikalų ministeriją) paskatino fokusuoti britų pastangas sustabdyti Hitlerį dėl Mėmelio ir Dancigo. Lenkijos vyriausybė esą ragino Britaniją koncentruotis į Lietuvos išsaugojimą nuo nacių infiltracijos, nes tokiu atveju nacių sienos pailgėtų aplink Lenkiją¹³⁹. Čia, kaip matome, lenkų diplomatijos suaktyvėjime atsispindi rūpestis ne tiek Lietuvos, kiek Lenkijos interesais, kad Lietuva nepakliūtų į didesnę Berlyno įtaką ir tuo pasinaudodami vokiečiai dar labiau apsupėtų tuometinę Lenkijos teritoriją, turėjusią ilgą sieną su Lietuvos valstybe.

Another visit by the Polish ambassador to the British foreign office resulted in focusing the British efforts to "stop Hitler" on Memel and Danzig, where the Nazis are predicting the next move will be made.

The Polish government was understood to be urging Britain to concentrate on safeguarding Lithuania from Nazi infiltration, which would lengthen the Nazi frontiers around Poland.

16 pav. F. Kuho straipsnio, 1939 m. kovo 21 d. paskelbto dienraštyje *Greenville Daily Advocate*, fragmentas. Jame rašoma apie Lenkijos ambasadoriaus vizitą „Britų forin ofise“ rūpinantis dėl Mėmelio ir Dancigo likimo siekiant sustabdyti Hitlerį bei apsaugant Lietuvą nuo nacių infiltracijos¹⁴⁰.

F. Kuho paminėtas lenkų ambasadoriaus vizitas „Britų forin ofise“ 1939 m. kovo 21 d. iš tikrųjų galėjo paveikti oficialiojo Londono laikyseną, užimant tvirtesnę poziciją dėl Lenkijos nepriklausomybės užtikrinimo. Mat kai Londonas ir Paryžius pasiūlė Lenkijai prisidėti prie „antiagresinės“ deklaracijos, ši davė suprasti, jog nori specifinių garantijų suėjimo į tautų kombinacijas prieš „nacius“ atveju. Kaip spaudai pareiškė vienas lenkų atstovas: „Britų antiagresinės deklaracijos planas yra bedantis ir panašus į pelės cyptelėjimą atsakant į vokiečių erelio klyksmą.“¹⁴¹ Jau 1939 m. kovo 24 d. amerikiečių naujienų agentūra *UP* pranešė, kad Britanija ir Prancūzija yra pasiryžusios suteikti tokias garantijas Lenkijai, tuo klausimu Britanija pateikė atitinkamą pasiūlymą Varšuvai¹⁴².

¹³⁹ Frederick Kuh, "Formal Note Sent To Nazi Officials Includes Protest", *Greenville Daily Advocate* (Greenville, Ohio, USA), March 21, 1939, p. 3.

¹⁴⁰ *Ibid.*

¹⁴¹ "Meeting With Russia And Poland Sought", *Kearney Daily Hub* (Kearney, Nebraska, USA), March 24, 1939, p. 1.

¹⁴² *Ibid.*

Pagaliau 1939 m. kovo 31 d. Čemberlenas Bendruomenių Rūmuose padarė pareiškimą, kad į bet kurią akciją, gresiančią Lenkijos nepriklausomybei, Didžioji Britanija atsakys suteikdama jai visą būtiną pagalbą, pridurdamas, kad panašią poziciją užima ir Prancūzijos vyriausybė. Lenkų istoriografijoje tai ypač pabrėžiama kaip reikšmingas vienašališkas garantijų Lenkijai suteikimas, vedęs į tolesnį šalių strateginį suartėjimą, ir dėl to 1939 m. rugsėjo 1 d. Vokietijai užpuolus Lenkiją, rugsėjo 3 d. karą Vokietijai pirmoji paskelbė Anglija, o po kelių valandų ir Prancūzija. Taip Vokietijos ir Lenkijos karas virto pasauliniu.

Vadinasi, Lietuvos vyriausybei sutikus atiduoti Vokietijai Klaipėdos kraštą ir jau kovo 22 d. pasirašius atitinkamą dvišalę sutartį, „Stop Hitler“ planas įgijo naujų dimensijų, paskatino aktyviau veikti dėl Dancigo „freištato“ statuso išsaugojimo ir Lenkijos nepriklausomybės garantijų. Klaipėdos kraštas tiesiog žaibiškai atsидūrė Reicho sudėtyje ir čia jau nieko negalėjai padaryti. Nebent pasidžiaugti, kad dar ne visa tuometinės Lietuvos teritorija pakliuvo į nacionalsocialistų nagus. Šios ir kai kurios kitos aplinkybės leistų paaiškinti, kodėl vokiečiai taip skubėjo prispausti Kauną dėl „Memellando“ atidavimo. Mat užsitęsęs klausimo sprendimui jis galėjo tapti platesniu tarptautinės diplomatijos objektu, o to vokiečiai nepageidavo. Kovo 20 d. Ribentropas savo kabinete grasinamu balsu net įspėjo Urbšį Vokietijos reikalavimų dėl Klaipėdos krašto akivaizdoje neieškoti kitų valstybių pagalbos¹⁴³. Tos pagalbos Lietuva, nors ir bandė diskretiškai teirautis, iš tikrųjų tomis dienomis iš Klaipėdos konvencijos tarptautinių garantijų nesulaukė.

Dar apie Vakarų demokratinių šalių spaudos reakciją į augantį agresyvumą Europoje Vokietijai absorbuojant Mėmelį

Pranešimai apie Londono posūkį į naująją politiką, „Stop Hitler“ koalicijos paspartintą formavimą, kaip tik ir pasirodė spaudoje tomis kovo dienomis, kai Mėmelio klausimas pateko į dienraščių „headlainus“ (angl. *headlines*), t. y. naujienų antraštes stambiomis raidėmis pirmuosiuose puslapiuose. Ir tai buvo labai svarbu masinės spaudos skaitytojams. Jei XVII–XVIII a. ir net iki XIX a. pabaigos britų laikraščius, kurie šiaip jau nebuvo kiekvienam pagal kišenę, skaitė tik išsilavinę elitiniai visuomenės sluoksniai, tai vėliau, ypač XX a. pirmoje pusėje, susidarė sąlygos didesnio tiražo žymiai pigesniems ir labiau į masinį skaitytoją orientuotiems laikraščiams, prisitaikiusiems prie paprastų žmonių poreikių. Pavyzdžiui, prie pavargusių iš darbo grįžusių fabrikų darbininkų, kurie neturėjo daug laiko ir noro ar fizinių jėgų sutelkti dėmesį ir per daug gilintis į intelektualinių pastangų reikalaujančių straipsnių turinį, tačiau bent jau peržvelgdavo stambesnes laikraščių antraštes. Antraščių (su paantraštėmis) pagrindu britai vis dažniau imdavo susidaryti nuomonę apie vieną ar kitą įvykį¹⁴⁴.

¹⁴³ Juozas Urbšys, *Lietuva lemtingaisiais 1939–1940 metais. Atsiminimai*, sudarytojas dr. Ignas Kapleris, Vilnius: Briedis, 2021, p. 65.

¹⁴⁴ Natalia Micygała, „Prasa brytyjska w polityce informacyjno-propagandowej II RP”, *Zeszyty naukowe uniwersytetu Jagiellońskiego, Prace Historyczne* 146, z. 1 (2019), s. 171–172.

1939 m. kovo 15–19 d. apie įvykius Mėmelyje pirmuosiuose puslapiuose dar beveik nerašyta. Pranešimai apie tai, kad Klaipėdos krašto nacių lyderis Ernstas Noimanas (*Ernst Neumann*) ar Klaipėdos krašto direktorijos prezidentas Vilius Bertulaitis (*Wilhelm Bertuleit*) padarė pareiškimus apie būtinumą kuo greičiau spręsti Mėmelio krašto sugražinimą į Reichą atsižvelgiant į įvykius Centrinėje Europoje arba apie tai, kad Klaipėdos gubernatorius kovo 16 d. suteikė leidimą naujam Klaipėdos krašto seimeliui kovo 25 d. (šeštadienį) susirinkti į pirmąją posėdį, ir kitos su tuo susijusios naujienos dažniausiai nukeliaudavo į tolimesnius puslapius. *Memel* sumirguliavimas stambiais raidėmis pirmaeiliuose laikraščių pranešimuose akivaizdžiai pasimatė ypač nuo kovo 20 d. ir tęsėsi dar keletą dienų po to. Tai, žinoma, buvo susiję su Vokietijos ultimatumu Lietuvai, Klaipėdos krašto atplėsimu nuo Lietuvos, jo prijungimu prie Reicho ir Hitlerio vojažu į atgautą uostamiestį.

17 pav. Škotijos Liverpulio mieste leisto dienraščio *Evening Express* 1939 m. kovo 20 d. numerio pirmojo puslapio viršus, kuriame iš karto po laikraščio pavadinimo stambi antraštė skelbia: „Mėmelis kitas Hitlerio programoje“, o paantraštėje rašoma: „Lietuvos užsienio reikalų ministras vizituoja Berlyną dėl pokalbio“¹⁴⁵.

18 pav. Anglijos mieste Kingstone prie Halo leidžiamo dienraščio *The Daily Mail* 1939 m. kovo 22 d. paskutinės laidos pirmojo puslapio fragmentas. Jo viršuje ne tik antraštė, bet ir paantraštės stambiais raidėmis skelbia apie Mėmelį ir su tuo susijusius įvykius. Antraštė: „Mėmelis prijungiamas prie Reicho.“¹⁴⁶ Paantraštė: „Naciai džiaugiasi. Lietuviai verkia. Žydai bėga.“ Dar viena paantraštė vien didžiosiomis raidėmis: „Hitleris keliauja ten prisijungti prie kariuomenės.“ Po to dar viena paantraštė riebesniu šriftu: „Vokiečiai nepasiruošę, nustebinti radijo naujienų.“ Straipsnio tekste pastorintu šriftu taip pat išryškunami atskiri sakiniai, kai kurie jų atspausdinti didžiosiomis raidėmis

Panašų vaizdą, kai *Memel* pateko į antraštes su paantraštėmis pirmuosiuose puslapiuose, matome ir JAV spaudoje. Pagal *The Associated Press* biuro Berlyne šefo, minėto Liuiso P. Lochnerio parengtą kovo 20 d. straipsnį, kurį įvairiais pavadinimais atspausdino

¹⁴⁵ „Memel Next On Hitler's Programme“, *Evening Express* (Liverpool, Great Britain), March 20, 1939, Last City [Edition], p. 1.

¹⁴⁶ „Memel Yielded To The Reich“, *The Daily Mail* (Hull, Great Britain), March 22, 1939, Last Issue, p. 1.

daugelis Amerikos laikraščių, Ribentropo susitikimas su Urbšiu buvo traktuojamas kaip rezultatyvus, sutarus dėl galimo Mėmelio perdavimo Vokietijai. Straipsnyje remtasi Berlyne gauta informacija, kad Mėmelio klausimo sprendimas yra tik dienų klausimas ir kad jis bus reguliuojamas diplomatinėmis priemonėmis. Lietuva esą atsisako jai nereikalingo balasto, o akivaizdi Mėmelio susijungimo su Vokietija priežastis vis dėlto turėtų būti ne Vokietijos ar Lietuvos sprendimai, o kovo 25 d. numatyto Mėmelio Landtago (krašto seimelio) apsisprendimas sugrįžti į Reichą. Po to Hitlerio marširuojančios kolonos jau įgygiuotą į kraštą kaip išvadautojos¹⁴⁷.

Tame pačiame straipsnyje rašoma, kad kovo 20-osios naktį Hitleris su savo pavaldiniais esą svarstė susidariusią tarptautinę padėtį. Pagrindine svarstymų tema tapo pablogėję santykiai su Didžiąja Britanija dėl jos priešiškos reakcijos į Vokietijos įvykdytą Bohemijos ir Moravijos absorbavimą, o tarp kitų svarbiausių temų buvo ir Mėmelio klausimas. Apie Vokietijos grasinimus Lietuvai tame straipsnyje nutylėta, tai traktuota kaip dvišalių santykių reikalas. Akivaizdu, kad vokiečių šaltiniai amerikiečių korespondentui pateikė taip paruoštą informaciją tam, kad būtų užmaskuota Vokietijos agresyvi laikysena ir sudarytas Klaipėdos krašto būsimo perdavimo Reichui teisėtumo įspūdis.

Vokiečių propagandai, kaip rodo Vakarų angliškai kalbančių šalių spaudos analizė, vis dėlto nepavyko įtikinti užsienio šalių opinijos apie neva savanorišką Lietuvos vyriausybės sprendimą atiduoti Klaipėdos kraštą, esą pati Lietuva nutarė atsikratyti jai bereikalingo teritorinio balasto ir pan., tarsi tai būtų įvykę be Vokietijos grasinimų panaudoti jėgą prieš mažą kaimyninę šalį. Tokiai Vokietijos agresyvumą pabrėžiančiai opinijai susidaryti turėjo įtakos ir pačios Lietuvos tiek diplomatiniais kanalais, tiek žiniasklaidoje paskleista informacija apie Berlyno ultimatyvaus reikalavimo pobūdį.

Antai 1939 m. kovo 21 d. AP iš Kauno pranešė apie Lietuvos paskirto Klaipėdos krašto gubernatoriaus Viktoro Gailiaus pareiškimą, kad Vokietija Lietuvai dėl Mėmelio įteikė „virtualų ultimatumą“¹⁴⁸. Čia žodį „virtualų“ reikia suprasti kaip neturėjusį fizinio pavidalo diplomatinio rašto forma, mat Ribentropas tokio rašto Urbšiui neįteikė, o esminį ultimatyvų reikalavimą grasinamu tonu susakė žodžiu. Be to, jis, nors ir skubino Urbšį paskubėti su atsakymu, konkretaus termino, per kiek dienų ar valandų reikia atsakyti, nenurodė, kaip, pavyzdžiui, Lenkija, 1938 m. kovo 17 d. pareikalavusi atsakymo į ultimatumą Lietuvai per 48 valandas nuo įteikimo Lietuvos pasiuntiniui Taline.

Vokietijos užsienio reikalų ministrui nenurodant konkretaus termino, iki kada Lietuvai oficialiai reikia atsakyti, siekta sudaryti įspūdį, kad Klaipėdos krašto klausimas sprendžia-

¹⁴⁷ Louis P. Lochner, "Memel Meeting Forecasts Next Move by Hitler", *The Decatur Daily Review* (Decatur, Illinois, USA), March 20, 1939, p. 1; [Louis P. Lochner], "Germany Pondering Memel Annexation", *Muskogee Times-Democrat* (Muskogee, Oklahoma, USA), March 20, 1939, Monday Evening [Edition], p. 1.

¹⁴⁸ "Germans Threaten To Occupy Memel", *The Lewiston Daily Sun* (Lewiston, Main, USA), March 22, 1939, Wednesday Morning [Edition], p. 1, 12.

mas abipusiu susitarimu¹⁴⁹, o tai po to galėjo būti panaudojama vokiečių propagandoje. Faktiškai jau kovo 20 d. Berlyne užsienio žiniasklaidai buvo pateikta informacija, esą Vokietijos ir Lietuvos užsienio reikalų ministrai iš esmės susitarė dėl Klaipėdos krašto perleidimo, o toliau beliko vien formalumai, įskaitant Klaipėdos krašto seimelio apsisprendimą. 1939 m. kovo 20 d. (pirmadienį) Amerikos laikraštyje *The Tulsa Tribune*, remiantis amerikiečių naujienų agentūros *INS* pranešimu iš Berlyno, jau antraštėje skelbiama, jog Mėmelio perėjimo į Vokietijos kontrolę tikimasi šeštadienį, kai į pirmąjį posėdį susirinks Klaipėdos krašto seimelis¹⁵⁰.

19 pav. Amerikos laikraštyje *Muskogee Times-Democrat* 1939 m. kovo 20 d. paskelbto AP straipsnio antraštėje rašoma: „Vokietija siekia Memelio aneksijos“, o paantraštėje teigiama, kad nacių ir lietuvių ministrai Berlyne pasiekė susitarimą¹⁵¹.

1939 m. kovo 23 d. AP pranešime iš Berlyno buvo atkreiptas dėmesys į tai, kad Adolfas Hitleris triumfuodamas išsilaipino iš karo laivo Mėmelyje, savo pirmajame nacių užkariautame jūrų uoste, tuo metu, kai likusi Europa vis dar bandė suformuoti vieningą frontą, kad sustabdytų Vokietijos imperijos plėtrą¹⁵². Daugelio stebėtojų nuomone, stulbinantis greitis, per kurį Hitleris išsprendė nuo seno egzistavusią Mėmelio problemą netrukus po čekų valstybės likvidavimo, buvo bent iš dalies jo atsakas į Vakarų valstybių protestus prieš Bohemijos ir Moravijos okupaciją prieš savaitę¹⁵³. Susidaro įspūdis, kad Hitleris, iš tikrųjų atsižvelgdamas į jam nedraugišką šalių reakciją ir britų paviešintą idėją kuo skubiausiai kurti „Stop Hitler“ koaliciją, šiuo atveju nutarė pademonstruoti savo politinę valią ir nelaukiant šeštadienio paspartinti Mėmelio klausimo sprendimą iki trečiadienio.

Žiniasklaidos agentūros bei laikraštininkai anglosaksiškuose kraštuose kelias dienas iš eilės Mėmelio klausimui skyrė nemažai vietos pirmuosiuose puslapiuose skambiomis antraštėmis. Daugelyje laikraščių dėtos kartografinės schemos, kuriose išryškinta Mėmelio krašto teritorija.

¹⁴⁹ Nerijus Šepetys, *Litauen im Visier des Dritten Reiches*, Vilnius: Aidai, 2002, S. 35–36.

¹⁵⁰ “Control of Memel Expected to Go to Germany Saturday”, *The Tulsa Tribune* (Tulsa, Oklahoma, USA), March 20, 1939, Final Home [Edition], p. 4.

¹⁵¹ “Germany Pondering Memel Annexation”, *Muskogee Times-Democrat* (Muskogee, Oklahoma, USA), March 20, 1939, Monday Evening City Edition, p. 1.

¹⁵² “Hitler Receives Ovation In Memel”, *Public Opinion* (Chambersburg, Pennsylvania, USA), March 23, 1939, Franklin Repository, p. 1

¹⁵³ *Ibid.*, p. 11.

20 pav. 1939 m. kovo 21 d. Anglijos laikraščio *Bristol Evening Post* pirmojo puslapio viršus. Antraštėje įdėta Klaipėdos krašto „Nacių lyderio“ Ernsto Noimano (*Ernst Neumann*) citata: „Mėmelis greitai bus atiduotas“¹⁵⁴.

Paaikšėjus, kad pats Hitleris vyksta į Mėmelį, laikraščių antraštėse dažnai figūravo žodžiai ne tik *Memel*, bet ir *Hitler*. Jei eiliniam ne vokiečių skaitytojui *Memel* dar galėjo būti neaiškus, tik kažkur girdėtas, o gal ir negirdėtas pavadinimas, tai jau pavardė Hitler su jo naujausiu agresyviu ėjimu Europos šachmatų lentoje iš karto turėjo sužadinti skaitytojų norą laikraštį nusipirkti. Antai Anglijos mieste Koventryje leidžiamas dienraštis *The Midland Daily Telegraph* 1939 m. kovo 22 d. numerio viršuje, iš karto po laikraščio titulinio pavadinimo, įdėjo stambią antraštę: „Hitleris vyksta į Mėmelį pasveikinti sugrįžimą į Reichą.“¹⁵⁵ Po skambios antraštės matome dar kelias paantraštes: „Kariniai daliniai okupuoja naują teritoriją“, „Lietuva skubiai priėmė ultimatumą“, „Greitas sprendimas, kad būtų išvengta bet kokios trinties“¹⁵⁶. Panašių antraščių bei paantraščių randame ir kituose laikraščiuose tiek britų salose, tiek už Atlanto.

21 pav. Anglijos mieste Stoke prie Trento leisto laikraščio *Evening Sentinel* 1939 m. kovo 22 d. numerio pirmojo puslapio viršus, kuriame stambi antraštė skelbia apie Hitlerio kelionę į Mėmelį¹⁵⁷.

1939 m. kovo pabaigoje apžvelgiant kovo 20–26 d. pagrindinius savaitės įvykius, aktualijos, susijusios su Mėmelio klausimu, angliškai kalbančių šalių spaudoje figūravo kaip vienos svarbiausių praėjusios savaitės pasaulio įvykių ir joms buvo skirta nemažai vietos. Buvo svarstoma, kad Hitleris Mėmeliu neapsiribos ir toliau sieks prisijungti Dancigą bei

¹⁵⁴ “Memel to be Surrendered Soon” – Nazi Leader”, *Bristol Evening Post* (Bristol, Great Britain), March 21, 1939, 6-30 [Edition], p. 1.

¹⁵⁵ “Hitler Going To Memel To Welcome Return To Reich”, *The Midland Daily Telegraph* (Coventry, Great Britain), March 22, 1939, Last Edition, p. 1.

¹⁵⁶ “Troops Occupy New Territory / Lithuania Speedily Accede To Ultimatum / “Quick Settlement To Avoid All Friction”, *Ibid.*

¹⁵⁷ “Hitler On His Way To Memel”, *Evening Sentinel* (Stoke-on-Trent, Great Britain), March 22, 1939, City Final [Edition], p. 1.

Lenkijos „koridorių“, t. y. teritorijas, kurias Reichas prarado po Pirmojo pasaulinio karo¹⁵⁸. Tai vėlgi atspindėjo kai kurios stambios antraštės.

MAGAZINE THE CHATTANOOGA TIMES: CHATTANOOGA, TENN., SUNDAY, MARCH 26, 1939. MAGAZINE

Memel Seizure Centers Interest on Other Areas Taken from Reich in War

22 pav. „Mėmelio užgrobimas skatina koncentruoti dėmesį į kitas per karą iš Reicho atimtas teritorijas“, – rašoma JAV Čatanugos mieste leistame dienraštyje *Chattanooga Sunday Times*¹⁵⁹.

Tą dieną, beje, kai Hitleris išsilaipino Klaipėdoje, JAV valstybės sekretoriaus pareigas einantis pavaduotojas Samneris Velesas (*Sumner Welles*) po susitikimo su Povilu Žadeikiu, Lietuvos nepaprastuoju pasiuntiniu ir įgaliotuoju ministru Vašingtone¹⁶⁰, tradicinėje Valstybės departamento spaudos konferencijoje, prasidėjusioje 12.30 val., pareiškė, kad JAV atsisako pripažinti Mėmelio absorbavimo į Vokietijos Reichą teisėtumą. Tai ypač akcentuota UP pranešime, kurį atspausdino daugelis Amerikos laikraščių. Naujienų agentūros AP pranešime labiau akcentuota, kad JAV Valstybės departamentas pripažino Adolfo Hitlerio naują teritorinį įsigijimą kaip įvykusį faktą, tačiau pažymėta, jog to jis nesieja su teisiniu to įsigijimo pripažinimu iš JAV pusės¹⁶¹.

23 pav. *Chicago Daily Tribune* 1939 m. kovo 24 d. straipsnis, informuojantis apie JAV atsisakymą pripažinti Vokietijos įvykdyto Mėmelio užgrobimo teisėtumą¹⁶².

¹⁵⁸ Albert E. Carter, "Some Think Corridor Next Nazi Objective", *Chattanooga Sunday Times* (Chattanooga, Tennessee, USA), March 26, 1939, Magazine Section, p. 3.

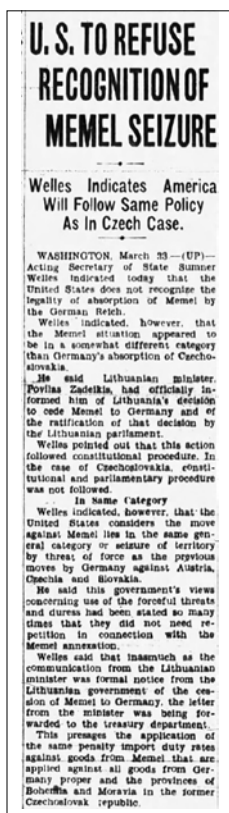
¹⁵⁹ "Memel Seizure Centers Interest on Other Areas Taken from Reich in War", *Ibid.*, p. 3.

¹⁶⁰ "U.S. Receives Official Word About Cession", *Johnson City Chronicle* (Johnson City, Tennessee, USA), March 24, 1939, Friday Morning [Edition], p. 10.

¹⁶¹ "Welles Hints Hitler Threat", *Los Angeles Times*, March 24, 1939, Friday Morning [Edition], p. 2.

¹⁶² "U. S. Withholds Recognition of Memel Seizure", *Chicago Daily Tribune* (Chicago, Illinois, USA), March 24, 1939, Final [Edition], p. 4.

Kai kuriuose spaudos leidiniuose buvo atkreiptas dėmesys į S. Veleso pastabą, kad JAV vyriausybė nepaskelbs Vokietijai aštriai smerkiančios diplomatinės raštiškos notos, kaip tai buvo pasielgta Vašingtone dėl Čekoslovakijos užgrobumo¹⁶³. Vadinasi, JAV neigiama diplomatinė reakcija į Klaipėdos krašto atplėšimą nuo Lietuvos nebuvo tokia stipri kaip Čekoslovakijos atveju, bet vis dėlto ji buvo išreikšta. Tai, kad JAV nepripažino Klaipėdos anšliuso prie Vokietijos teisėtumo, svarbus istorinis faktas, kadangi anšliusas, nors formaliai ir buvo padarytas laikantis iš Lietuvos pusės konstitucinių parlamentinių procedūrų, buvo įvykdytas Vokietijai grasinant panaudoti prievartą prieš Lietuvą.

24 pav. „JAV atsisako pripažinti Mėmelio užgrobumą“, – 1939 m. kovo 23 d. skelbė Amerikos Šiaurės Karolinos valstijos Ašvilo mieste leidžiamo laikraščio *The Asheville Times* straipsnio antraštė¹⁶⁴.

Kai kurie britų politikai savo ruožtu aptakiai smerkė Vokietijos agresiją Lietuvos atžvilgiu dėl Klaipėdos krašto, nors tai neretai buvo siejama ir su Vokietijos agresyvumu prieš Čekoslovakijos valstybę. Vienas jų – Antonis Idenas (*Anthony Eden*), nepritaręs ankstesnei Čemberleno užsienio politikai ir 1938 m. vasario mėnesį kaip užsienio reikalų sekretorius atsistatydinęs iš jo kabineto, 1939 m. kovo 23 d., palaikydamas naująją Čemberleno poli-

¹⁶³ “Memel Seizure Hit By Welles”, *The Bayonne Times* (Bayonne, New Jersey, USA), March 24, 1939, p. 3.

¹⁶⁴ “U. S. Refuse To Recognition Of Memel Seizure”, *The Asheville Times* (Asheville, North Carolina, USA), Home Edition, March 23, 1939, p. 1.

tiką kurti tarptautinį bloką pasipriešinti Vokietijos ekspansijai, Amerikos korespondentų asociacijai Londone pareiškė: „Didelėje Europos dalyje dabar negalioja jokia kita teisė, kaip tik džiuuglių įstatymai, kai grobis atitenka tam, kas greičiausiai ir negailestingiausiai suduoda aukai smūgi.“¹⁶⁵ Spaudoje pažymėta, kad tai buvo akivaizdi užuomina apie Vokietijos įvykdytą Čekoslovakijos ir Mėmelio absorbavimą¹⁶⁶.

Naujos džiuuglių plėšrūnų aukos Europoje ilgai laukti neteko. 1939 m. balandžio 7 d. Italijos karinės pajėgos įsiveržė į Albaniją ir per šešias dienas okupavo visą jos teritoriją. Kadangi fašistinė Italija buvo nacionalsocialistinės Vokietijos sąjungininkė, pasaulyje tai buvo suprasta kaip vokiečių pradėtos ir toliau besiplėtojančios agresijos Europoje tęsinys, išitraukiant dar vienai agresyviai valstybei. Tokiomis sąlygomis Londone ir Paryžiuje suskubta skelbti pasiryžimą kolektyviai ginti dar neokupuotų Europos šalių nepriklausomybę. Terminas „antiagresija“ ir su juo susiję žodžių deriniai įgijo dar didesnę reikšmę, nes „Stop Hitler“ termino jau aiškiai nebepakako, kai agresiją Europos pietuose įvykdė Musolinio Italija, besiribojanti su Prancūzija ir laikoma Vokietijos sąjungininke.

25 pav. Amerikiečių grafiko Richardo Yardlejaus (*Richard Quincy Yardley*) karikatūra¹⁶⁷, kurioje matome atskiras šalis ar kraštus personifikuojančias figūras. Didžiausia yra Hitleris su Napoleono stiliaus kepure ir kiek mažesnis Musolinis, kai visos kitos parodytos nykštukinio dydžio, tarp jų ir Lietuva, o Mėmelis jau patupdytas atskirame narve už grotų, kaip ir Bohemija su Moravija.

Tokiomis sąlygomis Čemberlenas ir Prancūzijos premjeras Daladjė balandžio 13 d. viešai išreiškė pasiryžimą ginti Rumunijos ir Graikijos nepriklausomybę, jei joms iškiltų pavojus. Taip, pasak 1939 m. balandžio 13 d. AP pranešimo, buvo išplėstas antiagresijos frontas, Didžiosios Britanijos ir Prancūzijos pradėtas kurti paskelbiant garantijas dėl Lenkijos nepriklausomybės po to, kai Vokietija absorbavo Mėmelį¹⁶⁸. Antiagresijos fronto sąvoka

¹⁶⁵ "Anthony Eden Makes Bid For United Effort", *The Ottawa Journal* (Ottawa, Canada), March 23, 1939, 5 O'Clock Edition, p. 1.

¹⁶⁶ *Ibid.*

¹⁶⁷ "International Review", *The Sun* (Baltimore, Maryland, USA), March 26, 1939, p. 11.

¹⁶⁸ "Two Big European Powers Pledge Aid To Weaker Nations", *Corsicana Daily Sun* (Corsicana, Texas, USA), April 13, 1939, p. 1.

buvo universalesnė nei „Stop Hitler“ terminas, tačiau čia norėtusi atkreipti dėmesį ir į kitą dalyką.

Kaip matome, britų ir prancūzų vyriausybių reakcija į Vokietijos įvykdytą „Mėmelio absorbavimą“ figūruoja pasaulyje pripažintos naujienų agentūros *Associated Press* minėtame balandžio 13 d. pranešime kaip tam tikras chronologinis atskaitos taškas kuriant antiagresinę koaliciją Europoje. Tame pačiame AP pranešime rašoma, kad Čemberlenas informavo Bendruomenių Rūmus, jog tęsiasi antiagresinės konsultacijos su Sovietų Rusija¹⁶⁹. Taip neretai tuo metu buvo vadinama Sovietų Sąjunga, kurios įtraukimo svarbą kuriant antiagresinį šalių bloką jau ne tik prieš vokiečių fiurerio Hitlerio, bet ir italų dučės Musolinio ekspansionizmą, oficialusis Londonas gerai suprato.

Molotovo–Ribentropo pakto genezės prielaidų 1939 m. pavasario įvykiuose beiėškant

Dalis šiuolaikinių lenkų istorikų priėjo išvadą, kad Stalinas jau 1939 m. balandį buvo pasirengęs bendradarbiauti su Hitleriu ir pradėjo rengti diplomatinės bei propagandinės tokio posūkio prielaidas¹⁷⁰. Kai kurie lenkų istorikai tokių prielaidų rengimą Kremliuje bando įžiūrėti jau 1939 m. kovo mėnesį, kaip vieną iš argumentų nurodydami Stalino kalbą, pasakytą 1939 m. kovo 10 d. vykusiame visasąjunginiame komunistų (bolševikų) partijos XVIII suvažiavime¹⁷¹. Net ir įtakingas šiuolaikinės Rusijos istorikas A. Čiubarjanas yra pripažinęs istoriografijoje egzistuojantį pakankamai pagrįstą požiūrį, jog Sovietų Sąjungoje į Molotovo–Ribentropo paktą pradėta žengti jau nuo 1939 m. kovo mėnesio¹⁷².

Iš tikrųjų tokie požiūriai atrodo pagrįsti, turint omenyje, kad Maksimo Litvinovo pakeitimas Viačeslavu Molotovu užsienio reikalų liaudies komisaro poste 1939 m. gegužės 3 d. negalėjo įvykti be tam tikro iš anksto brandinto Kremliaus vadovybės pasiruošimo. NS Vokietijos politinėje viršūnėje tas žydo Litvinovo¹⁷³ pašalinimas iš posto buvo supras-tas kaip reikšmingas Maskvos signalas Berlynui. Tokiu jį pripažino ir Hitleris 1939 m. rugpjūčio 22 d. vykusiame slaptame susitikime su Vermachto vadovybe ir aukšto rango

¹⁶⁹ *Ibid.*

¹⁷⁰ Marek Szymaniak, „Przedmowa“, in: *Geneza Paktu Hitler – Stalin. Fakty i propaganda*, wstęp i oprac. Bogdan Musiał, Jan Szumski. Gdańsk: Muzeum II wojny światowej 2023, Drugie wydanie, s. 14.

¹⁷¹ „85 rocznica „Kasztanowej mowy“ Stalina“, *Instytut Pamięci Narodowej (Archiwum)*, Komunikaty, 08.03.2024, <<https://archiwum.ipn.gov.pl/pl/dla-mediow/komunikaty/198762,TEKST-AUDIO-85-rocznica-Kasztanowej-mowy-Stalina.html>>.

¹⁷² «Следует сказать, что в историографии существует достаточно обоснованная точка зрения о том, что в Советском Союзе шли к этому договору еще с марта 1939 года.» – А. О. Чубарьян, „Международный кризис 1939–1941 гг.: концептуальные подходы, проблемы интерпретации“, *Международный кризис 1939–1941 гг.: от советско-германских договоров 1939 г. до нападения Германии на СССР*, Москва: Права человека, 2006, с. 11.

¹⁷³ Pagal *Encyclopedia Britannica* Maksimo Litvinovo tikrasis vardas, tėvavardis ir pavardė buvo – Meir Henoch Mojszewicz Wallach-Finkelstein. Žr. <<https://www.britannica.com/biography/Maksim-Litvinov>>.

kariškiais fiurerio Berghofo rezidencijoje Oberzalberge, Bavarijos Alpėse, prie Berchtesgadeno miestelio, džiugiai pranešdamas apie rugpjūčio 23-iąją įvyksiantį Ribentropo vizitą į Maskvą pasirašyti Nepuolimo paktą, tuo siekdamas papildomai nuraminti savo generolus, bijojusius potencialaus karo dviem frontais.

Oficialiai ta Hitlerio kalba, kurios klausė apie 50 asmenų, nebuvo stenografuojama, tačiau keli kariškiai, grįžę iš renginio, iš atminties užrašė pagrindines fiurerio išsakytas mintis. Yra išlikusios kelios nepriklausomai darytos užrašų versijos. Vienoje iš jų randame vokišką sakinį, prasidedantį tokiais žodžiais: *Nach der Besetzung des Memelgebietes zeigt sich weitere Entwicklung*¹⁷⁴ (liet. „Po Mėmelio srities užėmimo pasirodo tolesnė eiga“). Čia kaip tam tikras tolesnės įvykių eigos atskaitos taškas figūruoja ne dar likusios po Miuncheno sutarties Čekoslovakijos išardymas, o Vokietijos įvykdytas Klaipėdos krašto užėmimas!

Toje kalboje Hitleris paaiškino, kodėl jis nutarė užpulti Lenkiją. Karo su Lenkija sprendimo neišvengiamumą jis suprato jau 1939-ųjų pradžioje, tačiau pradinis planas buvo kitoks. Vokiečiai dar tikėjosi su Lenkija laikinai taikiai susitarti, keleriems metams užsitikrinti bent jau jos neutralumą, kariauti prieš Prancūziją ir Angliją Vakaruose ir tik jas nugalėjus atsukti ginklus prieš lenkus. Įvykių eiga Hitlerį vis dėlto galiausiai įtikino, kad, Anglijai įsikišus ir padrąsinus, lenkai nutarė nesileisti į nuolaidas. Vokiečiams pradėjus karą Vakaruose, Lenkija, Hitlerio manymu, būtų smogusi Vokietijai į nugarą. Dėl to Hitleris nutarė iš pradžių užkariauti Lenkiją ir minėtoje kalboje įtikinėjo savo generolus ir kitus kariškius, kad Anglija bei Prancūzija nebus pajėgios apginti Lenkiją, o Stalinas nėra suinteresuotas Lenkijos išlaikymu.

Turint omenyje įvykių eigą 1939 m. kovo pabaigoje ir balandžio pradžioje, tas Hitlerio galutinis apsisprendimas dėl Lenkijos užpuolimo įvyko, galima sakyti, iškart po to, kai jis sugrįžo iš vokiečių atgauto Mėmelio ir įsitikino, kad Lenkija netaps Vokietijos vasale ir priklausoma satelitine valstybe kaip kokia Slovakija, atsiradusi žemėlapyje su vokiečių pagalba išardant Čekoslovakiją. Tuo pačiu metu Berlyne buvo suvokiama, kad Lenkijos užpuolimo atveju Sovietų Sąjunga nežiopsos ir nesėdės rankų sudėjusi.

Psichologiškai minėtą Hitlerio frazę „po Mėmelio srities užėmimo pasirodo tolesnė eiga“, išsakytą 1939 m. rugpjūčio 22 d., likus visai nedaug iki karo su Lenkija pradžios, galima būtų paaiškinti taip. Kai Hitleris 1939 m. kovo 16 d. okupuotos Prahos pilyje paskelbė Bohemijos ir Moravijos protektoratą, tolesnės įvykių eigos operatyviai jis dar negalėjo aiškiai prognozuoti. Reikėjo išlaukti kitų valstybių reakcijos. Per savaitę ji išryškėjo, ir tarpautinė situacija Hitleriui darėsi aiškesnė, ypač sugrįžus iš Mėmelio. Tuomet jis jau galėjo apsispręsti aiškiau planuoti savo tolesnius agresyviuos žingsnius, o konkrečiai – pagreitinti-

¹⁷⁴ „Die Ansprache Hitlers vor den Oberbefehlshabern (22. August 1939)“, *German History in Documents and Images*, <<https://germanhistorydocs.org/de/deutschland-nationalsozialismus-1933-1945/ghdi.document-1546>>.

tą pasiruošimą karui prieš Lenkiją, nes vis labiau ryškėjo, kad lenkai nesiruošia nusileisti vokiečių reikalavimams.

Po to, kai 1939 m. kovo 15–16 d. Vokietija, išardydama Čekoslovakiją, prisijungė Bohemiją ir Moraviją protektorato teisėmis, o kovo 20–21 d. išaiškėjo, kad jau tuoj tuoj ji prisijungs ir Klaipėdos kraštą, atplėšdama jį nuo Lietuvos, Maskva indikavo pasiryžimą palaikyti britų ir prancūzų pasiūlymus dėl suinteresuotų šalių kooperacijos siekiant sustabdyti nacių ekspansiją Rytų kryptimi. Kaip parodė tolesnė įvykių eiga, Kremlius iš tikrųjų bandė sukurti tokią antihitlerinės koalicijos sistemą, pagal kurią jis galėtų suteikti saugumo garantijų kitoms šalims, įvesdamas savo kariuomenę į kaimynines valstybes teritorijose nuo Baltijos iki Juodosios jūros, o tai kėlė pavojų, jog tuo pasinaudojus jos būtų okupuojamos prieš tų valstybių vyriausybių valią.

Kaip rašo šiuolaikinis lenkų istorikas profesorius Włodzimierz Suleja (*Włodzimierz Suleja*), Vokietijos agresijos prieš Lenkiją atveju Sovietų Sąjunga derybose su britais ir prancūzais 1939 m. siekė padėti Lenkijai be jos sutikimo, tačiau sovietinei kariuomenei įsiveržus pradžioje tik Vilniaus ir Mažosios Lenkijos „koridoriais“ nebūtų garantijų, jog pasibaigus kariniams veiksams ta sovietų kariuomenė iš Lenkijos pasitrauktų. Už to slėpė jo Maskvos planai pastūmėti savo sienas toliau į Vakarus, susigrąžinant prarastas carinės Rusijos imperijos teritorijas Lenkijos ir kitų valstybių sąskaita¹⁷⁵. Lenkijos vyriausybė tokį pavojų matė ir nesutiko iš anksto Sovietų Sąjungai garantuoti praleisti jos karines pajėgas per savo teritoriją, o Didžioji Britanija ir Prancūzija negalėjo priversti Lenkijos nusileisti. Dėl to iki šiol rusiškoje istoriografijoje kaltinami britai, prancūzai ir lenkai, kad dėl jų kaltės tuomet sužlugo antihitlerinės koalicijos planas ir todėl esą Stalinui nebeliko kitos išeities, kaip tik susitarti su Hitleriu dėl nepuolimo sutarties.

Dar anksčiau kažkuriuo momentu Kremliuje turėjo atsirasti ir kitokia koncepcija, pagal kurią Stalinas tikėjosi susigrąžinti prarastus carinės Rusijos imperijos vakarinius pakraščius susitarus su Vokietija. Šis siekis darė įtaką Kremliaus laikysenai 1939 m. kovą–rugpjūčio mėnesiais. Įvairūs diplomatiniai „pasikalbėjimai“ Kremliui leido žaisti dvigubą žaidimą tikintis naudingų politinių sandėrių pagal formulę „kas daugiau ką pasiūlęs“ teritorine prasme arba, kitaip sakant, kas labiausiai pripažins SSRS pretenzijas į kaimyninių valstybių teritorijas. Tai perpratęs Hitleris Stalinui aiškiai pasiūlė gana daug teritorijų geografinėje erdvėje tarp Baltijos ir Juodosios jūrų, ir tai lietė ne tik Lenkiją, bet ir Baltijos valstybes, taip pat Rumuniją.

Tiriant vadinamojo Molotovo–Ribentropo pakto genezę kaip vėlesnis šaltinis yra dėmesio vertas Lietuvos užsienio reikalų ministro ir laikinai ministro pirmininko pareigas ėjusio Vinco Krėvės-Mickevičiaus liudijimas. Naktį iš 1940 m. birželio 30-osios į liepos 1-ąją jis ilgai kalbėjosi su V. Molotovu. Kremliaus kabinete sovietų vyriausybės vadovas,

¹⁷⁵ Włodzimierz Suleja, „Zmowa“, *Rzeczpospolita / Plus Minus*, 31 sierpnia–1 września 2019, s. 33.

užimantis ir užsienio reikalų liaudies komisaro postą, darydamas spaudimą lietuviui ir informuodamas jį apie būsimą Lietuvos prijungimą prie SSRS lošę atviromis kortomis. Jis papasakojo, kad Vokietijos vyriausybė pasiūlė Sovietų Sąjungai nepuolimo garantiją dar prieš prasidedant pokalbiams su britais, prancūzais ir lenkais, tačiau „mes tuo metu į šią garantiją neatkreipėme dėmesio“, pabrėžė V. Molotovas¹⁷⁶.

Kyla klausimas, kada prasidėjo tie sovietų diplomatų pokalbiai su Didžiąja Britanija, Prancūzija ir Lenkija? Nors tai iš esmės nebuvo jokia paslaptis, nes apie diplomatų susitikimus, kuriuose buvo tartasi, kaip reaguoti į Vokietijos agresiją Rytų kryptimi, rašė britų ir kitų šalių spauda. Tai įvyko greitai jau po Čekoslovakijos destruktijos. SSRS įgaliotasis pasiuntinys Londone Ivanas Maiskis savo atsiminimuose trišalių SSRS, Anglijos ir Prancūzijos derybų pradžia laiko būtent 1939 m. kovo 18 d., kai Maksimas Litvinovas Užsienio reikalų liaudies komisariate pasikalbėjo su britų ambasadoriumi Maskvoje seru Viljamu Sidsu (*William Seeds*). I. Maiskio nuomone, esą toms deryboms buvo lemta suvaidinti ypač svarbią rolę prieš įvykius, kurie „betarpiškai“ vedė į Antrojo pasaulinio karo pradžią¹⁷⁷. Diplomatus pokalbių dėl Hitlerio sustabdymo tomis dienomis vyko ir daugiau, o jų suintensyvėjimas sinchroniškai sutapo su pranešimais apie Vokietijos veiksmus Lietuvos atžvilgiu. Sprendžiant iš spaudos, diplomatų susitikimai ir pokalbiai vyko per diplomatinio atstovavimo institucijas, pavyzdžiui, sovietų pasiuntinybę Londone ir britų ambasadą Maskvoje. Politiniai klausimai buvo aptarinėjami ir per suinteresuotų šalių derybas dėl prekybos sutarčių ir kitų ekonominių reikalų.

Atsižvelgus į tai, ką Molotovas 1940 m., naktinio pokalbio Kremliuje metu, atskleidė Krėvei-Mickevičiui apie vokiečių siūlytą garantiją Maskvai dar iki sovietų „pokalbių“ su britais, prancūzais ir lenkais pradžios, galima daryti prielaidą, kad Vokietijos pasiūlymas sovietų pusei susitarti dėl abipusio nepuolimo galėjo būti pareikštas jau 1939 m. kovo mėnesį ir buvo kažkaip susijęs su Vokietijos pajudėjimu rytų kryptimi, tiek demontuotos Čekoslovakijos, tiek Lietuvos teritorijos dalies sąskaita. Šie NS Vokietijos kaimyninių valstybių atžvilgiu įvykdyti „plėšimai“ (Čekoslovakijos „suplėšymas“ ir Lietuvos teritorijos dalies „atplėšimas“) pagreitino tolesnę įvykių eigą, vedusią į pasaulinį karą.

Baltijos valstybių klausimas tapo ypač aktualus 1939-ųjų vasarą Maskvoje vykusiose trišalėse diplomatinėse derybose tarp Didžiosios Britanijos, Prancūzijos ir Sovietų Sąjungos, kuri faktiškai pareikalavo britų ir prancūzų sutikimo dėl Baltijos jūros salų ir svarbiausių Baltijos šalių uostų užėmimo¹⁷⁸. Tačiau atkreipkime dėmesį, kad Lietuva jau buvo praradusi Klaipėdą ir kito uostamiesčio neturėjo, kaip ir salų Baltijos jūroje. Dėl to iškile

¹⁷⁶ Vincas Krėvė, „Pasikalbėjimas Maskvoje su V. Molotovu“, in: Vincas Krėvė. *Pagunda: apysaka, atsiminimai, atsitikimai*, Vilnius, 2013, p. 130.

¹⁷⁷ Иван Майский, *Воспоминания советского дипломата, 1925–1945 гг.*, Ташкент: Узбекистан, 1980, с. 327.

¹⁷⁸ Georg von Rauch, *Geschichte der baltischen Staaten*, München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 1990, 3. Auflage, S. 195–197.

nesutarimai dėl garantijų Baltijos šalims pirmiausia buvo susiję su trimis Baltijos šalimis be Lietuvos, tačiau įskaitant Suomiją, kuri tada Maskvos požiūriu irgi laikyta Baltijos šaliimi. Tai pripažįsta savo knygoje apie Lietuvą Antrajame pasauliniame kare lietuviškai rašęs žydų istorikas Peisachas Freidheimas: „Pagrindinis nesutarimas derybose buvo klausimas dėl garantijų suteikimo Baltijos šalims – Latvijai, Estijai ir Suomijai.“¹⁷⁹

Po to, kai Vokietija 1939 m. kovą atgavo 1919 m. prarastą Klaipėdos kraštą, gana ilga Nemuno atkarpa su visu žemupiu vėl tapo vidine Vokietijos upe. Išankstinis vokiečių prileidimas dar ir prie Dauguvos kairiojo kranto Latvijoje, kaip to reikalavo Ribentropas 1939 m. rugpjūčio 23 d. Kremliuje tariantis dėl įtakos sferų pasidalijimo, galėjo rusams strategiškai brangiai atsieiti būsimoje ateities kombinacijose. Dėl to Stalinas šiuo klausimu pasirodė ryžtingas ir nenuolaidus ir privertė vokiečius sutikti įtakos sferų riba laikyti Lietuvos sieną su Latvija. Stalino geopolitinis apskaičiavimas galėjo būti maždaug toks: na, jūs, vokiečiai, pasiėmėte Klaipėdos kraštą, gal pasiimsite ir visą Lietuvą, bet kitos trys Baltijos regiono šalys, kaip tada Maskvoje buvo suprantama, turėtų priklausyti sovietų įtakos sferai. Apie tai, kad Lietuva irgi galėtų pakliūti Sovietų Sąjungos įtakos sferon, tada ir kalbos vokiečių ir sovietų derybose nebuvo. Bent jau to nerodo išlikę šaltiniai.

Tokia Rusijos strategija – didinti imperijos teritoriją naudojant saliami dešros principą (supjaustant auką griežinėliais kaip saliami dešrą, kad būtų lengviau sukramtyti ir praryti) ir pasidalijant geidžiamas teritorijas su kitomis valstybėmis, kaip yra pažymėjusi prancūzų istorikė Francuaza Tom (*Françoise Thom*) – yra Rusijos užsienio politikos konstanta. Ją galima išvelgti ir dabartinėje Rusijos agresijoje prieš Ukrainą¹⁸⁰. Dauguma Rusijos imperijos teritorinių ekspansijų buvo įvykdytos būtent bendrininkaujant ir padedant vienai ar kelioms užsienio valstybėms. Prancūzų istorikė kaip ryškiausius istorinius pavyzdžius priminė Lenkijos padalijimą 1772 m., Rusijai susitarus su Prūsija ir Austrija; Kaukazo valstybių užkariavimą 1920–1921 m., Rusijai susitarus su Turkija; Molotovo–Ribentropo paktą 1939 m.

Tokio bendresnio koncepto rėmuose būtų galima suprantamiau paaiškinti Maskvos reakciją į Vokietijos 1939 m. kovo mėnesį įvykdytą Klaipėdos krašto užgrobimą. Viešai dėl to buvo reiškiamas nepasitenkinimas, kurį iš dalies atspindėjo ir sovietinė spauda, tačiau kartu patyliukais buvo rezgami mažesnių valstybių teritorijų pasidalijimo planai, tikintis vienokio ar kitokio bendrininkavimo su didžiosiomis Europos valstybėmis, neatmetant ir Vokietijos.

Atskleidžiant 1939 m. tarptautinės situacijos rytiniame Baltijos jūros regione priežastinius sąryšius, perspektyviai atrodo vokiečių istoriko Georgo fon Rauchio (*Georg von*

¹⁷⁹ Peisachas Freidheimas, *Lietuva Antrajame pasauliniame kare 1939–1945*, Vilnius: Politika, 2008, p. 50.

¹⁸⁰ Françoise Thom, Face à Poutine, les Européens sont en position de force, *Le Monde* (Paris, France), 14 août 2025, p. 22.

Rauch) iškelta istoriografinė idėja, kad Hitleris 1939 m. reiškė parodomąjį aktyvumą Baltijos šalių erdvėje, turėdamas politinį interesą Sovietų Sąjungos atžvilgiu. Hitleris siekė sudaryti išpūdį dėl Vokietijos interesų Baltijos šalių atžvilgiu tam, kad vėliau jų išsižadėtų Maskvos naudai, gaudamas už tai iš Sovietų Sąjungos koncesijų kitame lauke, o tai buvo ypač svarbu jam ruošiantis karui su Lenkija¹⁸¹. Atrodo, kad ši istoriografinė koncepcija vis dėlto geriau tinka taikant ją Latvijos ir Estijos ar net Suomijos atžvilgiu. Kaip jau taikliai yra pastebėjęs istorikas Z. Butkus: „Kai Vokietija užėmė Klaipėdą, SSRS mėgino apsibrėžti kaip savo įtakos zoną Latviją ir Estiją, taip pat į ją įtraukti Suomiją. Taip formavosi didžiųjų valstybių įtakos zonos, tiksliau sakant, įgavo aiškesnius kontūrus, o Molotovo–Ribbentropo paktui jos buvo tik „įteisintos“.“¹⁸²

1939 m. kovo mėnesį savo agresyviais veiksmais, įskaitant Klaipėdos krašto atžvilgiu, Hitleris tarsi išprovokavo Staliną suartėti dėl įtakos sferų pasidalijimo. Dvišalę politinę sutartį po penkių mėnesių abiem diktatoriams pavyko praktiškai sudaryti Kremliuje naktį iš rugpjūčio 23-iosios į 24-ąją Molotovui ir Ribentropui pasirašius Nepuolimo paktą su jo papildomu slaptuoju protokolu, kuriuo buvo pasidalinta ne tik tuometinės Lenkijos teritorija. SSRS išsiderėjo savo įtakos sferai dar ir rytinę Rumunijos dalį (Besarabiją) bei tas Baltijos valstybes, su kuriomis turėjo bendrą sieną, o kadangi su Lietuva jos neturėjo, tai sutiko pastarąją palikti Vokietijai, 1939 m. kovą jau prisijungusiai 5 proc. tuometinės Lietuvos teritorijos kartu su Klaipėdos uostamiesčiu.

Keletas apibendrinimų ir įžvalgų dėl tolesnio tyrimo perspektyvų

Pagrindiniu veiksmu, nuo 1939 m. kovo mėnesio vidurio pagreitinusiu karo artėjimą Europoje, tapo ženkliai išaugęs Vokietijos agresyvumas, pasireiškęs pirmiausia tų valstybių atžvilgiu, kurios buvo į pietryčius ir rytus nuo Reicho, t. y. Čekoslovakija, Lietuva, Lenkija, Rumunija. Dėl to periodinėje spaudoje anglų kalba rašyta apie nacių „maršą į rytus“ (angl. *march to the east*). Rumunijai buvo keliama daugiausia ultimatyvūs ekonominiai reikalavimai, tačiau dėl ūkinių klausimų buvo susitarta 1939 m. kovo 23 d. pasirašius dvišalę ekonominę vokiečių ir rumunų sutartį be politinių klauzulių, įtraukiant šalį į Vokietijos ekonominę sferą, bet išlaikant Rumunijos nepriklausomybę ir esamas sienas. Žvelgiant iš laiko perspektyvos, pirmaeilę reikšmę dėl tarptautinės įvykių eigos įgavo Vokietijos teritorinės pretenzijos Čekoslovakijai, Lietuvai ir Lenkijai. Berlynui jas pavyko žymiu mastu įgyvendinti 1939-ųjų pavasarį, tačiau ne iki galo.

Klaipėdos kraštas tapo paskutine NS Vokietijos teritorine ekspansija iki Antrojo pasaulinio karo pradžios, nes Lenkija, skirtingai nuo Čekoslovakijos ir Lietuvos, nesutiko nusiileisti Vokietijos teritoriniams reikalavimams. Dėl to Vokietija, 1939 m. rugsėjo 1 d. pradėju-

¹⁸¹ Georg von Rauch, *op. cit.*, p. 194.

¹⁸² Zenonas Butkus, „SSRS požiūris į Klaipėdos atplėšimą nuo Lietuvos 1939 metais“, *Acta Historica Universitatis Klaipedensis*, t. 21 (2010): *Klaipėdos krašto aneksija 1939 m.: politiniai, ideologiniai, socialiniai ir kariniai aspektai*, p. 123.

si karo veiksmus prieš Lenkiją ir greitai ją įveikusi, vis dėlto įsivėlė į jai pražūtingą ilgalaikį karą su antihitlerinės koalicijos valstybėmis, iš kurių svarbiausios Vakaruose tuo metu buvo didžiausia pasaulyje Britų imperija ir Prancūzija, 1939 m. rugsėjo 3 d. paskelbusios karą Vokietijai.

Esminiu atskaitos tašku Prancūzijai ir Didžiajai Britanijai atsisakant kompromisų su Hitleriu politikos tapo po Sudetų atplėšimo likusios Čekoslovakijos destrukcija. Reaguodama į tarptautinę krizę britų vyriausybė 1939 m. kovo 18 d. neeiliniame posėdyje nutarė konsultuotis dėl galimybės kurti tarptautinę koaliciją, kurios pagrindą sudarytų pati Didžioji Britanija su savo dominijomis, Prancūzija, JAV ir Rusija (Sovietų Sąjunga). Nors JAV tuo metu, laikydamasi nesikišimo į Europos reikalus politikos, pareiškė koalicijoje nedalyvausianti, o SSRS, 1939 m. rugpjūčio 23 d. sudariusi vadinamąjį Molotovo–Ribentropo paktą su Vokietija, iš antihitlerinės koalicijos formavimo faktiškai pasitraukė, tačiau tokios koalicijos idėja nebuvo visiškai palaidota net ir tada, kai 1940 m. birželį Vokietija okupavo Prancūziją.

Antihitlerinės koalicijos idėja įgijo naują svarią reikšmę jos sustiprėjimo prasme 1941 m., kai Vokietija tų metų birželio 22 d. užpuolė Sovietų Sąjungą, didžiausią pagal plotą valstybę pasaulyje, o metų pabaigoje paskelbė karą Jungtinėms Amerikos Valstijoms, ekonomiškai stipriausiai pasaulio valstybei. Antrasis pasaulinis karas baigėsi prieš 80 metų, ir jį laimėjo būtent antihitlerinės koalicijos valstybės. Tuometinės Vokietijos vyriausiasis karo vadas Vilhelmas Keitelis (*Wilhelm Keitel*) 1945 m. gegužės 8 d. pasirašė besąlyginės kapituliacijos aktą su Didžiąja Britanija, JAV, Prancūzija ir SSRS, t. y. atstovais tų valstybių, kurios nugalėtos Vokietijos teritorijoje įgijo savo okupacines zonas. Faktiškai nugalėjo koalicija, kurios idėja buvo iškelta jau 1939 m. kovo 18 d. britų vyriausybės posėdyje.

Atliktas tyrimas, panaudojant tik dalį galimų šaltinių, konkrečiai įvedant į istoriografiją nemažai medžiagos iš 1939 m. Vakarų šalių periodinės spaudos anglų kalba, atskleidė, jog Hitlerio iikarinio sustabdymo Europoje koalicijos formavimo pagreitinimas sinchroniškai sutapo su kelias dienas pasaulio dėmesį prikausčiusia situacija dėl Klaipėdos krašto 1939 m. kovo mėnesio paskutinę dekadą (ypač kovo 20–26 d. savaitę). Jau tada Amerikos spaudoje atsirado vertinimų, kad tiek Čekoslovakijos destrukcija, tiek Mėmelio aneksija yra tik preliudija į tolesnę įvykių eigą, kurios esmė – tolesnė Vokietijos ekspansija į Rytus ir susidūrimas su Vakarų demokratinėmis šalimis. Būtent taip ir atsitiko, ir tai lėmė Antrojo pasaulinio karo pradžią.

Atplėšdama autonominę Klaipėdos kraštą nuo Lietuvos, Vokietija be karo pasiekė toliausią rytinę Reicho tuometinės teritorinės ekspansijos ribą. Nors ji buvo grindžiama vokiečių istoriniais, politiniais ir nacionaliniais argumentais, tačiau tai buvo akivaizdus ankstesnių Hitlerio pažadų, duotų 1938 m. Miuncheno sutarties sudarymo proga, sulaužymas, į kurį sureagavo tokios valstybės kaip Didžioji Britanija, Prancūzija, SSRS, Lenkija, suaktyvindamos savo tarptautinę politiką, siekiant sudaryti antihitlerinius aljansus.

Pritariant britų ir amerikiečių istoriografijoje jau anksčiau iškeltai idėjai išsamiau įprasminti Klaipėdos krašto atplėšimo nuo Lietuvos ir absorbavimo į Vokietijos Reichą istorijos peripetijas Europos kelyje į Antrąjį pasaulinį karą, taip pat ir viso to karo istorijoje, šiame straipsnyje siūlomas „katalizatoriaus“ tropas, istoriniais argumentais pagrindžiant jo pritaikymą konkrečiu atveju, kaip tik ir galėtų būti esminis konceptualizuojantis tarptautinis terminas, taikant jį perkeltine prasme. Nors dėl to veikiausiai būtų galima sutikti ir skeptiškų nuomonių, tačiau kaip mąstymo modelis necheminiams procesams apibūdinti katalizatoriaus sąvoka perkeltine prasme nėra toks jau naujas dalykas ir pastebimai imta vartoti jau XX a. pirmojoje pusėje. Prie to prisidėjo chemikai, domėjęsi filologijos ir filosofijos dalykais, taip pat ir laikraščių straipsnių autoriai, nevengę metaforinių sąvokų. Pageidaujantiems vietoj tarptautinio žodžio „katalizatorius“ vartoti lietuvišką terminą toks atitikmuo lietuviškai galėtų būti žodis „greitiklis“.

Pritaikant šiame straipsnyje tarptautinį katalizatoriaus terminą konkrečiai nagrinėjamai problematikai, yra prasminga teigti, kad Klaipėdos krašto atplėšimas nuo Lietuvos 1939 m. pagreitino tolesnę įvykių eigą, vedusią į Antrojo pasaulinio karo pradžią, antihitlerinės koalicijos formavimą, įtakos sferų tarp NS Vokietijos ir SSRS pasidalijimą. Vokietija savo ruožtu 1939 m. aktyviai veikė siekdama sužlugdyti platesnės prieš ją nukreiptos koalicijos formavimą. Staigiai įvykdytas Klaipėdos krašto atplėšimas nuo Lietuvos vokiečiams demonstruojant karinę jėgą kartu su diplomatiniais veiksniais Berlynui padėjo išgąsdinti Varšuvą ir suardyti keturšalės koalicijos (britų–prancūzų–rusų–lenkų) galimybę 1939-ųjų pavasarį. Kartu buvo išgąsdintos ir kitos mažesnės Europos valstybės, nedrįsusios stoti į Maskvos, Londono ar Paryžiaus siūlomus „Stop Hitler“ koalicijų variantus ir erzinti Vokietijos Reicho.

Nors 1939 m. Europoje susiformavo antihitlerinė koalicija (britų–prancūzų–lenkų), tačiau „Stop Hitler“ koncertas liko be Rusijos. Atplėšdamas Klaipėdos kraštą nuo Lietuvos, Berlynas provokavo Maskvą galimam suartėjimui tartis dėl įtakos sferų pasidalijimo geografinėje erdvėje ne tik prie Baltijos jūros, bet galiausiai ir tarp Baltijos ir Juodosios jūrų, o to rezultatu tapo vadinamasis Molotovo-Ribentropo paktas. Dėl to tuometinė trišalė britų–prancūzų–lenkų koalicija, kaip parodė tolesnė įvykių eiga, pasirodė per silpna kare su Vokietija.

Platesnio istorinės praeities problematikos panoraminiam vaizdui atskleisti būtini tolesni tyrimai ir didesnės apimties moksliskai pagrįsti veikalai, sistemiškiau ir detaliau įtraukiant 1939 m. periodinę spaudą ne tik anglų, bet ir vokiečių, prancūzų, lenkų bei kitomis kalbomis. Istoriografijoje tiriant įvykių eigą, vedusią į Antrojo pasaulinio karo pradžią, šis svarbus šaltinių kompleksas iki šiol sistemiškai buvo per mažai naudojamas. Tai mato me ir konkrečiu Klaipėdos krašto atplėšimo nuo Lietuvos tarptautinių peripetijų ikišiolinio nagrinėjimo atveju istoriografijoje.

Šiame straipsnyje pateikta medžiaga taip pat akivaizdžiai rodo, kad tuometinėje 1939 m. užsienio šalių spaudoje yra apstu svarbių detalių, kurios galėtų praversti Klaipė-

dos krašto ir miesto praeitimi besidomintiems dabartiniais skaitytojams, istorijos mokytojams, gidams, muziejininkams ir t. t. Atskirų faktinių detalių aiškinimuisi reikalingi nuodugnesni specialūs tyrimai, atsižvelgiant ir į tai, kad ne visada laikraštinių pateikta informacija sutampa.

Antai vieni laikraščiai rašė, kad Hitleris į Mėmelį plaukė su 60, kiti – kad atplaukė su 11 laivų. Savo ruožtu istoriografijoje galima sutikti teiginių, esą Hitlerio vojažo į Mėmelį metu iš viso atplaukė 31 laivas ar 43 vokiečių karo laivai, įskaitant pagrindinį šarvuotą kreiserį „Deutschland“. Aišku, dar reikėtų atsižvelgti į tai, jog Vokietijos karinis laivynas, konvojavęs Hitlerio kelionę jūra, saugojo ir tolimesnes prieigas, dėl to nebūtinai turėjo akivaizdžiai priartėti prie uosto, o povandeniniai laivai galėjo likti nematomi nuo kranto. Kaip ir kitais šaltinių nagrinėjimo atvejais, čia reikalinga kritinė periodinės spaudos straipsnių analizė, faktų tikrinimo procesas įtraukiant daugiau praeities dokumentų ir liudijimų.

Bendram tuometinės politikos (geopolitikos) suvokimui vis dėlto būtų svarbus ne tiek konkretus karo laivų skaičius Hitlerio jūrinio vojažo į Klaipėdą metu, o tai, kad Vakarų šalių spaudos pranešimuose anglų kalba atsispindėjo Vokietijos karo laivyno potencialo išaugimas, palyginti su ankstesne padėtimi. Vokietija po Pirmojo pasaulinio karo juk buvo praradusi karinio laivyno pajėgumus. 1935 m. sudaryta vokiečių ir britų jūrinė sutartis leido Vokietijos Reichui sparčiau atkurti karo laivyną, nors ir apribotą iki tam tikros proporcijos (35 proc., palyginus su Didžiosios Britanijos laivyno tonažu). Demonstratyvus Hitlerio plaukimas Vokietijos šarvuotu kreiseriu „Deutschland“ su didele karo laivų palyda turėjo propagandinės reikšmės siekiant parodyti, kad ir Baltijos jūroje vokiečiai atgauna jėgas karine prasme, vėl tampa svarbia jūrine nacija, atgauna Mėmelio (Klaipėdos) uostą ir sieks atgauti prarastą Dancigą su dar svarbesniu uostu – netgi labiau vokišku nei visas Klaipėdos kraštas.

Didžiosios Britanijos ir Prancūzijos politikams bei kariniams strategams, supratusiems, kad jau nebeįmanoma tik nuolankiai stebėti tolesnę Hitlerio ekspansiją Europoje, tapo aišku, kad reikia visais įmanomais būdais telkti „Stop Hitler“ koaliciją ir skatinti Lenkiją nesutikti su Vokietijos teritoriniais reikalavimais, taip sukuriant galimas prielaidas *casus belli* naujam dideliui karui. Tokį suvokimą ir atitinkamus sprendimus neabejotinai turėjo paspartinti 1939 m. kovo 20–23 d. įvykiai, susiję su Klaipėdos krašto atplėšimu nuo Lietuvos ir jo prijungimu prie Vokietijos Reicho.

Šaltiniai ir literatūra

Šaltiniai

Dokumentų publikacijos

1. „Aufzeichnung des Reichsaußenministers. Berlin, den 21. März 1939“, *Akten zur Deutschen Auswärtigen Politik 1918–1945. Serie D (1937–1945)*, Band VI, Baden-Baden: Imprimerie Nationale, 1956, S. 58–60.
2. „Die Ansprache Hitlers vor den Oberbefehlshabern (22. August 1939)“, *German History in Documents and Images*, <<https://germanhistorydocs.org/de/deutschland-nationalsozialismus-1933-1945/ghdi:document-1546>>.
3. *Klaipėdos problema Lietuvos užsienio politikoje 1919–1940 m.*, sudarė Algimantas Kasparavičius, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2023.
4. „Unterredung zwischen dem Reichsminister des Auswärtigen und dem Litauischen Ausenminister Urbšys, am 20. März 1939 von 12 Uhr 15 bis 13 Uhr“, *Akten zur Deutschen Auswärtigen Politik 1918–1945. Serie D (1937–1945)*, Band V., Baden-Baden: Imprimerie Nationale, 1956, S. 435–436.
5. Докладная записка временного поверенного в делах СССР в Литве Н. Г. Позднякова наркому иностранных дел М. М. Литвинову «К захвату Клайпеды (Мемеля)», 1939 г. апреля 3, Каунас, СССР и Литва в годы Второй мировой войны, т. 1: СССР и Литовская Республика (март 1939–август 1940 гг.): Сб. док., Ин-т истории Литвы, Ин-т всеобщей истории РАН, Сост. А. Каспаравичюс и др., Вильнюс: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2006, с. 75–79. [Dokladnaja zapiska vremennogo poverenogo v delach SSSR v Litve N. G. Pozdniakova narkomu inostranych del M. M. Litvinovu „K zachvatu Klaipedy (Memelia)“, 1939 g. aprelia 3, Kaunas, SSSR i Litva v gody Vtoroj mirovoj vojny, t. 1: SSSR i Litovskaja Respublika (mart 1939–avgust 1940 g.g.): Sb. dok., In-t istorii Litvy, In-t vseobščej istorii RAN, sost. A. Kasparavičius i dr., Vilnius].

1939 m. NS Vokietijos publikacijos

1. „Gesetz über die Wiedervereinigung des Memellandes mit dem Deutschen Reich. Vom 23. März 1939“, *Reichsgesetzblatt*, Teil I, Berlin, den 23. März 1939, Nr. 54, S. 559–560.
2. Hadamovsky Eugen, *Weltgeschichte im Sturmschritt: Hitlers Marsch nach Wien, Prag und Memel*, München: Zentralverlag der NSDAP, 1939, 3. Auflage.

1939 m. fotografinė ir filmuota medžiaga

1. „20 photos for Hans Lammer“, *Hitler Archive. A biography in pictures*, <<https://www.h Hitler-archive.com/index.php?t=Hans%20Lammers>>.
2. „Memel. 22–23 März, 1939. Filmchronik“, *You Tube*, Jun 4, 2018, <https://www.youtube.com/watch?v=EQfmTT4_BiU>.

1939 m. periodinė spauda

1. *Biddeford Daily Journal* (Biddeford, Main, USA).
2. *Birmingham Gazette* (Birmingham, Great Britain).
3. *Bristol Evening Post* (Bristol, Great Britain).
4. *Buffalo Evening News* (Buffalo, N. Y., USA).
5. *Capital Journal* (Salem, Oregon, USA).
6. *Chattanooga Sunday Times* (Chattanooga, Tennessee, USA).
7. *Chicago Daily Tribune* (Chicago, Illinois, USA).
8. *Corsicana Daily Sun* (Corsicana, Texas, USA).
9. *Daily News* (New York, New York, USA).
10. *Daily Republican-Register* (Mount Carmel, Illinois, USA).
11. *Danziger Neueste Nachrichten* (Danzig).
12. *Decatur Daily Review* (Decatur, Illinois, USA).
13. *Evening Express* (Liverpool, Great Britain).
14. *Evening Sentinel* (Stoke-on-Trent, Great Britain).
15. *Evening Tribune* (Albert Lea, Minnesota, USA).
16. *Free Lance-Star* (Fredericksburg, Virginia, USA).
17. *Gazette* (Montreal, Canada).
18. *Greenville Daily Advocate* (Greenville, Ohio, USA).
19. *Havre Daily News* (Havre, Montana, USA).
20. *Johnson City Chronicle* (Johnson City, Tennessee, USA).
21. *Kearney Daily Hub* (Kearney, Nebraska, USA).
22. *Knoxville News-Sentinel* (Knoxville, Tennessee, USA).
23. *Lietuvos aidas* (Kaunas, Lietuva).
24. *Lewiston Daily Sun* (Lewiston, Main, USA).
25. *Los Angeles Times* (Los Angeles, California, USA).
26. *Madera Daily Tribune* (Madera, California, USA).
27. *Manchester Evening News* (Manchester, Great Britain).
28. *Marion Star* (Marion, Ohio, USA).
29. *Miami Daily News* (Miami, Florida, USA).
30. *Miami Herald* (Miami, Florida, USA).
31. *Midland Daily Telegraph* (Coventry, Great Britain).
32. *Monrovia News-Post* (Monrovia, California, USA).
33. *Muskogee Times-Democrat* (Muskogee, Oklahoma, USA).
34. *Nebraska Daily News-Press* (Nebraska City, Nebraska, USA).
35. *Ottawa Journal* (Ottawa, Canada).
36. *Owen Sound Daily Sun-Times* (Owen Sound, Canada).
37. *Oklahoma Live Stock News* (Oklahoma City, Oklahoma, USA).

38. *Orlando Morning Sentinel* (Orlando, Florida, USA).
39. *Piqua Daily Call* (Piqua, Ohio, USA).
40. *Pittsburgh Post-Gazette* (Pittsburgh, Pennsylvania, USA).
41. *Philadelphia Inquirer* (Philadelphia, Pennsylvania, USA).
42. *Public Opinion* (Chambersburg, Pennsylvania, USA).
43. *Republican Northwestern* (Belvidere, Illinois, USA).
44. *San Francisco Chronicle* (San Francisco, California, USA).
45. *Selma Times-Journal* (Selma, Alabama, USA).
46. *Springfield Republican* (Springfield, Massachusetts, USA).
47. *Springfield Sunday Union and Republican* (Springfield, Massachusetts, USA).
48. *St. Louis Globe-Democrat* (St. Louis, Missouri, USA).
49. *St. Petersburg Times* (St. Petersburg, Florida, USA).
50. *Sunday World-Herald* (Omaha, Nebraska, USA).
51. *Tägliche Omaha Tribune* (Omaha, Nebraska, USA).
52. *The Arizona Republic* (Phoenix, Arizona, USA).
53. *The Asheville Times* (Asheville, North Carolina, USA).
54. *The Bayonne Times* (Bayonne, New Jersey, USA).
55. *The Bend Bulletin* (Bend, Oregon, USA).
56. *The Bellingham Herald* (Bellingham, Washington, USA).
57. *The Brantford Expositor* (Brantford, Canada).
58. *The Buffalo Times* (Buffalo, New York, USA).
59. *The Chattanooga News* (Chattanooga, Tennessee, USA).
60. *The Cincinnati Enquirer* (Cincinnati, Ohio, USA).
61. *The Cincinnati Post* (Cincinnati, Ohio, USA).
62. *The Daily Mail* (Hull, Great Britain).
63. *The Daily News-Times* (Neenah-Menasha, Wisconsin, USA).
64. *The Decatur Daily Review* (Decatur, Illinois, USA).
65. *The Gazette* (Montreal, Canada).
66. *The Havre Daily News* (Havre, Montana, USA).
67. *The Knoxville News-Sentinel* (Knoxville, Tennessee, USA).
68. *The Lewiston Daily Sun* (Lewiston, Main, USA).
69. *The Manchester Guardian* (Manchester, Great Britain).
70. *The Marion Star* (Marion, Ohio, USA).
71. *The Miami Herald* (Miami, Florida, USA).
72. *The Midland Daily Telegraph* (Coventry, Great Britain).
73. *The Nebraska Daily News-Press* (Nebraska City, Nebraska, USA).
74. *The Ottawa Journal* (Ottawa, Canada).
75. *The Philadelphia Inquirer* (Philadelphia, Pennsylvania, USA).

76. *The Piqua Daily Call* (Piqua, Ohio, USA).
77. *The Selma Times-Journal* (Selma, Alabama, USA).
78. *The Springfield Sunday Union and Republican* (Springfield, Massachusetts, USA).
79. *The Springfield Republican* (Springfield, Massachusetts, USA).
80. *The Sun* (Baltimore, Maryland).
81. *The Tulsa Tribune* (Tulsa, Oklahoma, USA).
82. *The Vancouver Sun* (Vancouver, Canada).
83. *The Victoria Advocate* (Victoria, Texas, USA).
84. *The Western Morning News and Devon and Exeter Daily Gazette* (Plymouth, Exeter and Truro, Great Britain).

Atsiminimai

1. Krėvė Vincas, „Pasikalbėjimas Maskvoje su V. Molotovu“, *Vincas Krėvė. Pagunda: apysaka, atsiminimai, atsitikimai*, Vilnius, 2013, p. 125–144.
2. Urbšys Juozas, *Lietuva lemtingaisiais 1939–1940 metais. Atsiminimai*, sudarytojas dr. Ignas Kapleris, Vilnius: Briedis, 2021.
3. Майский Иван, *Воспоминания советского дипломата, 1925–1945 гг.*, Ташкент: Узбекистан, 1980. [Majskij Ivan, *Vospominanija sovetskogo diplomata, 1925–1945 g.g.*, Taškent: Uzbekistan, 1980].

Mokslo tyrimų ir jų sklaidos publikacijos

1. Arbušauskaitė Arūnė Liucija, *Anšliusas ir Klaipėdos krašto gyventojai (1939–1944)*, Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2010.
2. Bukaitė Vilma, „Veikti, nederą ignoruoti: Prancūzijos reakcija į 1938–1939 m. Lietuvai įteiktus ultimatumus“, *Lituanistica*, 2011, t. 57, Nr. 2(84), p. 115–128.
3. Butkus Zenonas, „Bendrininkų kėslai. Vokietijos ir SSRS požiūris į Klaipėdos problemą 1923–1939 metais“, *Darbai ir dienos*, 2000, t. 21, p. 193–211.
4. Butkus Zenonas, Ilmjārv Magnus, „Latvijos ir Estijos požiūris į Klaipėdos atplėšimą nuo Lietuvos 1939 metais“, *Lietuvos istorijos studijos*, 2009, t. 24, p. 118–135.
5. Butkus Zenonas, „SSRS požiūris į Klaipėdos atplėšimą nuo Lietuvos 1939 metais“, *Acta Historica Universitatis Klaipedensis*, 2010, t. 21: *Klaipėdos krašto aneksija 1939 m.: politiniai, ideologiniai, socialiniai ir kariniai aspektai*, p. 115–124.
6. Churchill Winston S., *Antrasis pasaulinis karas*, I tomas: *Pakeliui į katastrofą*, Vilnius: Briedis, 2017.
7. Freidheimas Peisachas, *Lietuva Antrajame pasauliniame kare 1939–1945*, Vilnius: Politika, 2008.
8. Gaigalaitė Aldona, „Klaipėdos krašto užgrobimas 1939 metais“, *Lietuvos TSR MA darbai*, A serija, 1959, t. 2, p. 105–130.
9. Jēkabsons Ēriks, „Klaipėda Europos dėmesio centre: 1939 metai. Žvilgsnis iš Latvijos“, *Klaipėda Europos istorijos kontekstuose*, Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2013, p. 168–187.

10. Kasparavičius Algimantas, *Lietuva 1938–1939 m. Neutraliteto iliuzijos*, Vilnius: Baltos lankos, 2010.
11. Kasparavičius Algimantas, *Griūvanti taika: Lietuva didžiojoje politikoje 1934–1939 (1940)*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2021.
12. Kasparavičius Algimantas, „Įvadas. Klaipėdos dilemos metmenys geopolitikos, nacionalizmo ir istorijos gniaužtuose“, *Klaipėdos problema Lietuvos užsienio politikoje 1919–1940 m.*, sudarė Algimantas Kasparavičius, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2023, p. 9–63.
13. Kennedy Robert M., *The German Campaign in Poland (1939)*, Washington, D. C., Department of the Army (April 1956, Department of the Army Pamphlet No. 20–255).
14. Liekis Šarūnas, 1939. *The Year that changing everything in Lithuania's history*, Amsterdam: Rodopi, 2010.
15. Lutke Nathaniel, „The “Memel Problem”: German Memelland in the History World War II with an Aim to its Proper Placement“, *Fairmount Folio: Journal of History*, 2012, Vol. 14, p. 43–81.
16. Łossowski Piotr, „Zabór Kłajpedy przez III Rzeszę 20–23 marca 1939 r.“, *Studia z dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej*, 2006, t. 41, s. 105–118.
17. Łossowski Piotr, *Kłajpeda kontra Memel: problemy Kłajpedy w latach 1918–1939–1945*, Warszawa: Neriton, 2007.
18. Micygała Natalia, „Prasa brytyjska w polityce informacyjno-propagandowej II RP“, *Zeszyty naukowe uniwersytetu Jagiellońskiego, Prace Historyczne* 146, 2019, z. 1, s. 171–188.
19. Mikulicz Sergiusz, *Kłajpeda w polityce europejskiej: 1918–1939*, Warszawa: Książka i Wiedza, 1976.
20. Navickas Konstantinas, *TSRS vaidmuo, ginant Lietuvą nuo imperialistinės agresijos 1920–1940 metais*, Vilnius: Mintis, 1966.
21. Rauch Georg von, *Geschichte der baltischen Staaten*, München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 1990, 3. Auflage.
22. Safronovas Vasilijus, *Kampf um Identität. Die ideologische Auseinandersetzung in Memel/ Klaipėda im 20. Jahrhundert* (Veröffentlichungen des Nordost-Instituts, 20), Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2015.
23. Safronovas Vasilijus, *Klaipėdos miesto istorija*, Antroji laida, Klaipėda: Mažosios Lietuvos istorijos muziejus, 2021.
24. Safronovas Vasilijus, „Problemiška knyga apie Klaipėdos problemą“ (Rec. kn.: *Klaipėdos problema Lietuvos užsienio politikoje 1919–1940 m.*, dokumentų rinkinys, sudarė Algimantas Kasparavičius, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2023 [2024]), *Acta Historica Universitatis Klaipedensis*, t. 45 (2024), p. 365–371.
25. Spārītis Ojārs, Gritāne Agita, „Preface“, *Conflict as a catalyst for change / Konflikts kā procesu katalizators* / Conference Proceedings of the Doctoral Study Programme VI, Riga: Latvijas Mākslas akadēmija, 2024, p. 3–6.
26. Suleja Włodzimierz, „Zmowa“, *Rzeczpospolita / Plus Minus*, 31 sierpnia–1 września 2019, s. 33.
27. Szymaniak Marek, „Przedmowa“, *Geneza Paktu Hitler – Stalin. Fakty i propaganda*, wstęp i oprac. Bogdan Musiał, Jan Szumski, Drugie wydanie, Gdańsk: Muzeum II wojny światowej 2023, s. 9–16.

28. Šepetys Nerijus, *Litauen im Visier des Dritten Reiches*, Vilnius: Aidai, 2002.
29. Tauber Joachim, „Das Memelgebiet (1919–1945) in der deutschen und litauischen Historiografie nach 1945“, *Nord-Ost Archiv. Zeitschrift für Regionalgeschichte*, Neue Folge Band X/2001: *Im Wandel der Zeiten: Die Stadt Memel im 20. Jahrhundert*, 2002, S. 11–44.
30. Tauber Joachim und Weger Tobias (Hg.), *Archivführer zur Geschichte des Memelgebiets und der deutsch-litauischen Beziehungen*, Oldenbourg Wissenschaftsverlag, 2006.
31. Tauber Joachim, Pocyte Silvija, „Įvadinis žodis“, *Acta Historica Universitatis Klaipedensis*, 2010, t. 21: *Klaipėdos krašto aneksija 1939 m.: politiniai, ideologiniai, socialiniai ir kariniai aspektai*, p. 5–7.
32. Tauber Joachim, „Klaipėdos kraštas Lietuvos valdžioje (1923–1939)“, *Lietuvos istorija*, t. 10, d. 2: *Nepriklausomybė (1918–1940 m.)*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2015, p. 179–229.
33. Thom Françoise, „Face à Poutine, les Européens sont en position de force“, *Le Monde* (Paris, France), 14 août, 2025, p. 22.
34. Thorne Christopher G., *The approach of war, 1938–1939*, London, Melbourn etc.: Macmillan, 1967.
35. Vareikis Vygantas, „Politiniai ir kariniai Klaipėdos krašto praradimo aspektai 1938–1939 metais“, *Acta historica universitatis Klaipedensis*, 2010, t. 21: *Klaipėdos krašto aneksija 1939 m.: politiniai, ideologiniai, socialiniai ir kariniai aspektai*, p. 70–84.
36. Vaskelaitė Ramunė, „Santrumpos. Klausimai ir atsakymų paieškos“, *Gimtoji kalba*, 2000, Nr. 5, p. 3–9.
37. Vyšniauskas Arūnas, „Kartograficzne aspekty niemiecko-sowieckiego traktatu o granicach i przyjaźni z 28 września 1939 roku“, *Obce – nasze – inne*, t. 2: *Sąsiedzi w historiografii, edukacji i kulturze*, Katarzyna Grysińska-Jarmuła, Teresa Maresz, (red.), Bydgoszcz: Uniwersytet Kazimierza Wielkiego, 2018, s. 56–70, 303.
38. Žalys Vytautas, *Kova dėl identiteto: kodėl Lietuvai nesisekė Klaipėdoje tarp 1923–1939 m. / Ringen um Identität: Warum Litauen zwischen 1923 und 1939 im Memelgebiet keinen Erfolg hatte*, Lüneburg, 1993.
39. Žiugžda Robertas, *Po diplomatijos skraiste: Klaipėdos kraštas imperialistinių valstybių planuose 1919–1924 metais*, Vilnius: Mintis, 1973.
40. Žiugžda Robertas, *Lietuva imperialistinių valstybių planuose 1917–1940*, Vilnius: Mokslas, 1983.
41. Žostautaitė Petronėlė, *Hitlerininkų kėslai užgrobti Klaipėdos kraštą 1933–1935 metais*, Vilnius: Mokslas, 1982.
42. Žostautaitė Petronėlė, *Klaipėdos kraštas 1923–1939*, Vilnius: Mokslas, 1992.
43. Вишняускас Арунас, „Картографические аспекты германо-советских договоров 1939 года“, *History: Sources and People. XXI / Saleniece, I.*, ed. Daugavpils: Daugavpils University, Academic Press „Saule“, 2018, p. 418–426. [Vyšniauskas Arūnas, „Kartografičeskije aspekty germano-sovetskich dogovorov 1939 goda“].
44. Чубарьян А. О., „Международный кризис 1939–1941 гг.: концептуальные подходы, проблемы интерпретации“, *Международный кризис 1939–1941 гг.: от советско-германских договоров 1939 г. до нападения Германии на СССР*, Москва: Права человека, 2006, с. 11–22. [Čubarjan A. O., „Meždunarodnyj krizis 1939–1941 g.g.: konceptualnye pod-

chody, problemy interpretacji“, *Meždunarodnyj krizis 1939–1941 g.g.: ot sovetsko-germanskich dogovorov 1939 g. do napadenija Germanii na SSSR*, Moskva: Prava čeloveka, 2006, s. 11–22].

Enciklopedijų ir žodynų internetiniai straipsniai

1. “Britannica Dictionary definition of CATALYST”, *The Britannica Dictionary* (britannica.com), <<https://www.britannica.com/dictionary/catalyst>>.
2. “Catalyst Definition”, *Merriam-Webster Dictionary* (merriam-webster.com), <<https://www.merriam-webster.com/dictionary/catalyst>>.
3. „Fall Weiss”, *Encyklopedia PWN*, <<https://encyklopedia.pwn.pl/encyklopedia/Fall%20Weiss.html>>.
4. Forsuoti reikšmė, *lietuviuzodynas.lt*, <<https://www.lietuviuzodynas.lt/terminai/Forsuoti>>.
5. “Maksim Litvinov”, *Encyclopedia Britannica* (britannica.com), <<https://www.britannica.com/biography/Maksim-Litvinov>>.
6. *Mažosios Lietuvos enciklopedija*, <<https://www.mle.lt/>>.
7. “Meaning of catalyst in English”, *Cambridge Dictionary* (dictionary.cambridge.org), <<https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/catalyst>>.
8. Koženiausienė Regina, „Tropas“, *Visuotinė lietuvių enciklopedija* (vle.lt), <<https://www.vle.lt/straipsnis/tropas/>>.

Kiti internetiniai resursai

1. „85 rocznica „Kasztanowej mowy” Stalina”, *Instytut Pamięci Narodowej (Archiwum) – Komunikaty*, 08-03-2024, <<https://archiwum.ipn.gov.pl/pl/dla-mediow/komunikaty/198762,TEKST-AUDIO-85-rocznica-Kasztanowej-mowy-Stalina.html>>.
2. Bączyk Norbert, Kawalec Kamil, „Kłajpeda 1939. Dziesięć dni, które doprowadziły do wojny”, *Podcast Wojenne Historie – You Tube*, 03-04-2023, <<https://youtu.be/I-hbmNH6UWk>>.
3. Carlin David, “World War II: How Western Leaders Failed To Stop the Nazi Rise”, *Forbes* (forbes.com), Sep 04, 2019, <www.forbes.com/sites/davidcarlin/2019/09/04/world-war-ii-how-western-leaders-failed-to-stop-the-nazi-rise/>.
4. Hegseth Pete, “Secretary of War speaks at the war college”, *Department of War*, Nov. 7, 2025, <<https://www.youtube.com/watch?v=VlDlndPwJI>>.
5. Iccivitella, “Tout se tient traduzione: scopri il significato in italiano”, *Iccivitella.it*, <<https://iccvitella.it/tout-se-tient-traduzione/>>.
6. Kubilius Andrius, „Europos Sąjungos vaidmuo karinės grėsmės akivaizdoje”, *Delfi.lt*, 2024-11-25, <<https://www.delfi.lt/news/ringas/politics/andrius-kubilius-europos-sajungos-vaidmuo-karines-gresmes-akivaizdoje-120067299>>.
7. „Mėmelis, Memel, Klaipėda. Kaip tinkamai adaptuoti vokišką Klaipėdos pavadinimą: Mėmelis ir Mėmelis?“, *Valstybinės lietuvių kalbos komisijos konsultacijų bankas*, <<https://vlkk.lt/konsultacijos/10237-memelis-memel-klaipeda>>.
8. „Przeczytaj: W pułapce: żądania Niemiec, pakt Ribbentrop–Mołotow”, *Zintegrowana Platforma Edukacyjna*, <<https://zpe.gov.pl/a/przeczytaj/DDXCnNIQV>>.

Arūnas Vyšniauskas

Detachment of the Klaipėda Region from Lithuania in 1939 – a catalyst for the Second World War?

Part II

Summary

Continuing the investigation begun in the first part of the article published in issue No 57 of *Genocidas ir rezistencija*, this second part focuses on the beginning of Great Britain's 'Stop Hitler' policy in the latter half of March 1939, emphasising efforts to expand the international anti-Hitler coalition. This part of the article reveals that the acceleration of the formation of Hitler's pre-war stopping coalition in Europe synchronously coincided with the situation regarding the Klaipėda (Memel) region that captured the world's attention for several days in the last decade of March 1939 (especially the week of March 20–26). The English-language press of the time portrayed these events as interconnected. The article underscores Poland's particular stance on joining the 'Stop Hitler' coalition, linking it to Warsaw's nervous reaction to the detachment of the Klaipėda Region from Lithuania. Analysis of Western English-language press shows that German propaganda had failed to persuade foreign audiences that the Lithuanian government had voluntarily ceded the Klaipėda Region, supposedly choosing to rid itself of unnecessary territorial ballast, as though this had occurred without Germany threatening to use force against its small neighbour. The article also presents factual material reflecting the U.S. Department of State's position, which did not recognise the legality of the Klaipėda Region's absorption into the German Reich. It is noted that by the end of March 1939, insightful analytical assessments had begun to appear in the American media predicting that the destruction of Czechoslovakia and Germany's annexation of the Klaipėda Region were only a prelude to further eastward expansion by Hitler and an eventual clash with the Western democracies. This is precisely what happened, ultimately leading to the outbreak of World War II. Certain issues relevant for further research are singled out – particularly those concerning the genesis of the Molotov–Ribbentrop Pact and other origins of World War II.

Keywords: Klaipėda Region, Memel, genesis of World War II, Baltic States, Germany, Poland, USSR, United Kingdom, United States, 'Stop Hitler', anti-Hitler coalition, 1939.